

СОФИЙСКИ
УНИВЕРСИТЕТ

„СВ. КЛИМЕНТ
ОХРИДСКИ“
ОСНОВАН 1888 г.

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ

„СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

ГЕОЛОГО-ГЕОГРАФСКИ ФАКУЛТЕТ

Катедра „Социално-икономическа география“

КАЛОЯН ПЕТРОВ ЦВЕТКОВ

**ТРАНСФОРМАЦИЯ НА ГРАДСКОТО ПРОСТРАНСТВО В
ПОСТСОЦИАЛИСТИЧЕСКИТЕ ГРАДОВЕ, НА ПРИМЕРА
НА СОФИЯ, БУКУРЕЩ И БРАТИСЛАВА**

АВТОРЕФЕРАТ

НА ДИСЕРТАЦИОНЕН ТРУД ЗА ПРИСЪЖДАНЕ НА ОБРАЗОВАТЕЛНА
И НАУЧНА СТЕПЕН „ДОКТОР“ ПО ПРОФЕСИОНАЛНО НАПРАВЛЕНИЕ
4.4 – НАУКИ ЗА ЗЕМЯТА
(ИКОНОМИЧЕСКА И СОЦИАЛНА ГЕОГРАФИЯ)

Зачислен със заповед

№ РД 20-268/29.01.2015 г.

Научен ръководител:

доц. д-р Георги Костадинов Бърдаров

София, 2019 г.

СЪДЪРЖАНИЕ

УВОД	1
ГЛАВА ПЪРВА. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧНИ ОСНОВИ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО	
I.1. Методология на изследването	6
I.2. Същност на понятията „трансформация“, „преход“, „реформация“, „реструктуриране“	10
I.3. Основни категории понятия при изследване на географското пространство	11
I.4. Теории, концепции и модели за развитие на градовете	13
ГЛАВА ВТОРА. АРХИТЕКТУРНИ И ГРАДОУСТРОЙСТВЕНИ ПРОМЕНИ В СОФИЯ, БУКУРЕЩ И БРАТИСЛАВА ОТ КРАЯ НА XIX В. ДО 1990 Г.	
II.1. Архитектурно-градоустройствен облик и модернизация на София, Букурещ и Братислава до Втората световна война	16
II.1.1. София – трансформация от малък ориенталски до модерен европейски град	16
II.1.2. Букурещ – модернизация и градско развитие по западноевропейски модел	19
II.1.3. Братислава – ускорена индустриализация и развитие на транспортната система и инфраструктура	20
II.2. Политическите промени и отражението им върху градоустройството и пространствената експанзия на София, Букурещ и Братислава от Втората световна война до 1990 г.	21
II.2.1. Пространствена експанзия, индустриализация, градоустройствени и архитектурни промени в София през социалистическия период на развитие..	21
II.2.2. Тотална промяна в облика на Букурещ под влияние на политико-идеологическата конюнктура след 1945 г.	24
II.2.3. Функционални и архитектурни промени в Братислава в периода на ЧССР	26

ГЛАВА ТРЕТА. ТРАНСФОРМАЦИИ В ГРАДСКОТО ПРОСТРАНСТВО НА СОФИЯ, БУКУРЕЩ И БРАТИСЛАВА, В РЕЗУЛТАТ ОТ ПОЛИТИКО-ИКОНОМИЧЕСКИТЕ ПРОМЕНИ В ЕВРОПА СЛЕД 1990 Г.

III.1. Политико-икономически промени в страните от Източния блок след падането на Берлинската стена	29
III.2. Функционални промени и трансформации в градското пространство на София, в постсоциалистическия период.....	29
III.3. Пространствена експанзия на Букурещ и функционални промени в неговото развитие след Втората световна война	34
III.4. Урбанистично развитие и градоустройствени промени в Братислава, в постсоциалистическия период.....	36

ГЛАВА ЧЕТВЪРТА. ПРОСТРАНСТВЕНИ ИЗМЕНЕНИЯ ВЪВ ФУА НА СОФИЯ, БУКУРЕЩ И БРАТИСЛАВА СЛЕД 2006 Г.

IV.1. Пространствени изменения във ФУА на София	40
IV.2. Пространствени изменения във ФУА на Букурещ	43
IV.3. Пространствени изменения във ФУА на Братислава	46
ЗАКЛЮЧЕНИЕ	50
Справка за приносите на дисертационния труд	54
Публикации по темата на дисертационния труд	55

Дисертационният труд се състои от увод, 4 глави, заключение, използвани източници, 36 таблици, 67 фигури, 25 приложения, резюме на научните приноси и списък на публикациите, свързани с темата на дисертационния труд.

Общият обем на труда е 228 страници.

Заглавие на английски език: POST-SOCIALIST URBAN TRANSFORMATIONS IN SOFIA, BUCHAREST AND BRATISLAVA

Ключови думи: трансформация, постсоциалистически град, функционален урбанизиран ареал, София, Букурещ, Братислава

Keywords: transformations, post-socialist city, urban form, functional urban areas, Sofia, Bucharest, Bratislava

Дисертационният труд е обсъден и насрочен за публична защита от катедра „Социално-икономическа география” при Геолого-географския факултет на Софийския университет „Св. Климент Охридски”.

Публичната защита ще се състои на ..... от ..... ч. в зала ..... на ГГФ.

ДЕКЛАРАЦИЯ ЗА ОРИГИНАЛНОСТ

Декларирам, че настоящият дисертационен труд на тема „Трансформация на градското пространство в постсоциалистическите градове, на примера на София, Букурещ и Братислава“ за придобиване на образователна и научна степен „доктор“ е самостоятелно и оригинално авторско произведение, а използваните източници на научна и емпирична информация са коректно документирани и цитирани съгласно действащите в Република България стандарти.

Гарантирам, че:

- I. Признаването на чуждото авторство на използваните текстове, таблици, схеми, графики, изображения и други е обозначено според утвърдения в научната област академичен стил на цитиране.
- II. Библиографският списък в края на труда включва всички цитирани и използвани печатни и електронни източници по темата.

С настоящето декларирам, че съм запознат с правилата в Етичния кодекс на академичната общност на Софийския университет „Св. Климент Охридски“ за зачитане на авторството, чуждите приноси и коректното цитиране и за недопустимостта на плагиатство.

Подпис: .....

(Калоян Цветков)

УВОД

Актуалност на темата

През XXI в. човечеството е доминирано от градския начин на живот. През 1950 г. световното градско население наброява малко под 750 млн. души (29,4 %), към 2015 г. е 3 981 млн. (53,9 %), а според прогнозни данни на ООН се очаква през 2050 г. да достигне 6 338 млн. души (64,9%)¹. Световните градове увеличават своето население, усвояват и завземат нови рурални територии, глобализират се, променят своя расов, етнически и религиозен състав. По-важната промяна е функционалната, която води до засилване на ролята и значението на градовете, трансформацията на градската културна и жизнена среда, което рефлектира в нов облик и предназначение на урбанизираните територии. Тези процеси протичат както в световен мащаб, така и на европейския континент. В последните две десетилетия глобалните промени, политическите и икономически трансформации, преходът към пазарна икономика, и интеграционните процеси към ЕС променят значително градовете в бившите социалистически страни от Източна и Централна Европа. Макар че градските системи са сравнително устойчиви, трансформацията им днес е силно изразена. Градовете са местата с най-голям демографски потенциал, най-силна концентрация на икономически субекти и инвестиции, най-интензивен поток на информация и ресурси. Политическите и институционални промени, които се осъществяват в източно и централноевропейските страни принуждават столичните градове да се адаптират най-бързо към промените. Въпреки че времевият хоризонт на настоящето изследване не е много голям, съществените пространствени изменения са факт и ние смятаме, че динамичните трансформации са важни за бъдещото развитие на градовете.

От началото на второто десетилетие на XXI в. за пръв път в човешката история градското население в света надминава селското. Градското население е доминиращо в страните от Западна Европа, Северна и Южна

---

¹ United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division (2014)

Америка, както и в много райони на Океания. Що се отнася до Източна Европа, с изключение на Молдова и Босна и Херцеговина, всяка една държава има над 50 % градско население². Тенденциите навсякъде са градското население да продължава да расте, с което да настъпват редица социално-икономически трансформации в градските пространства. Градовете София, Букурещ и Братислава, които са обект на нашето изследване, са селищата, които за изминалите почти три десетилетия променят в значителна степен своя облик. Става въпрос за демографски, социални, икономически, функционални и други промени, които могат да бъдат проследени, както в отделните им квартали, така и в общините като цяло. Така например, след 1989 г. се променят формите на собственост и София преживява голям строителен бум в определени райони. Появяват се изцяло нови жилищни квартали, строи се и се реновира транспортната инфраструктура, започва да функционира софийското метро. Част от заводите на тежкото машиностроене затварят, населението се увеличава значително, много от сградите променят своите функции. Появяват се редица нови административни и бизнес сгради, променя се етническият състав на населението. Всички тези процеси са предмет на изследване на геоурбанистиката и географията на населението и селищата. Освен на чисто географските дисциплини, трансформационните процеси в градовете са предмет на изследване и на редица други научни дисциплини: урбанистика, социология, икономика, архитектура, инженерни науки, туризъм, медицина и др. Пространственият анализ на градските системи има богат научен арсенал, който разкрива настъпилите промени, които се наблюдават в изследваните обекти, и може да достигне до задълбочени изводи. Наблегнали сме и на историческото развитие на трите града, тяхната роля в контекста на социалистическата планова икономика, както и съвременните аспекти в градското планиране. Анализирани са и са обобщени трансформациите, които се наблюдават в градските пространства на трите изследвани столици в постсоциалистическия им период на развитие. Невъзможно би било съществуването на съвременните държави и техните

---

² United Nations, Population Division (2014)

икономики без функционирането и развитието на градовете. С още по-голяма степен на важност е развитието на столичните градове, които в нашия случай са едновременно икономически, индустриални, финансови, научни, търговски, административни, културни, транспортни центрове. Изследваните градове показват положителен миграционен прираст през последните десетилетия, от което следва, че тяхното развитие и промяна са неизбежни. В резултат на всичко това изследванията на градовете се превръщат в централна тема на различни научни университетски дисциплини. Тяхната трансформация е широко обсъждана тема от правителства, неправителствени организации, фондации и други институции. Урбанизираните територии все повече се нуждаят от научни изследвания, които да бъдат в унисон с устойчивото им и балансирано развитие. Те могат да бъдат сравнени с жив организъм, който непрекъснато се променя, развива, видоизменя, трансформира и реорганизира. Обосновавайки актуалността на темата задължително трябва да споменем, че бъдещото развитие на градовете неминуемо ще се различава от тяхното минало. Подобни констатации се налагат от множество фактори: технологични, демографски и климатични изменения, миграционни процеси, икономически трансформации, терористични заплахи и др. Това налага един качествено нов подход в изследването на урбанизираните територии. Важен аспект в настоящата работа е изследването на градовете като едно цяло и като системи, свързващи различни елементи чрез множество връзки.

Цел, обект, предмет, задачи на изследването.

Обект на изследване на настоящата разработка е градското пространство на София, Братислава и Букурещ.

Предмет на изследване – неговата трансформация, организация и функциониране след политическите промени от края на 80-те и началото на 90-те години на миналия век.

Цел и задачи. Основна цел на дисертационния труд е да се проследят и анализират промените в градското пространство, устройството на територията и функционалните урбанизирани ареали на София, Братислава и

Букурещ, в резултат от политическите и социално-икономически промени в постсоциалистическия период от развитието на трите държави.

Основният акцент в дисертационния труд е поставен върху София, тъй като разполагаме с най-много информация, конкретни градоустройствени планове както в исторически, така и съвременен аспект, и на базата на това, можем да формулираме конкретни предложения за оптимизиране на градското ѝ пространство. Същевременно сме избрали да представим и трансформациите в градското пространство на Букурещ и Братислава, два града, с които София си прилича по социалистическия си етап на развитие, и в същото време се различава коренно от гледна точка на историческото си наследство. Идеята е не самоцелно да анализираме София, а да видим как тя се позиционира на фона на столиците от Източна Европа и да очертаем хоризонти и перспективи за нейното развитие в контекста на това сравнение.

С оглед постигането на целта, в дисертационния труд са поставени за решаване следните **задачи**:

- Да се изяснят основните понятия и категории по изследваната тематика и да се систематизират и оценят научните теории в изследваната област;
- Да се проучат теориите, концепциите и практиките в градското планиране по време и след социалистическия период на развитие;
- Да се направи анализ на историческото и пространствено-архитектурно развитие на изследваните градове;
- Да се анализират количествените и качествените промени в градските пространства в постсоциалистическия им период на развитие;
- Да се направи сравнителен анализ и съпоставка между градовете – обект на изследване;
- Да се изведат позитивните и негативните процеси в развитието на градските пространства и да се формулират конкретни идеи за оптимизиране на градското пространство на София.

Приети ограничения

Целта и задачите на дисертационната работа са предпоставка за някои ограничения при нейното разработване. Като първо ограничение можем да

откроим липсата на достатъчно географски изследвания по темата, което до известна степен затрудни провеждането на детайлно изследване. Като второ ограничение може да се посочат лимитираният брой аерофотоснимки и сателитни изображения на изследваната територия, които са обективно предпоставени. Третото ограничение е свързано с литературата за Братислава и Букурещ, която в по-голямата си част е съответно на словашки и румънски език. В допълнение към това е затруднен достъпът до градоустройствените планове, особено в исторически аспект.

Обектът, предметът и целта на изследването предполагат освен задълбочен теоретичен анализ на съществуващата литература, така и емпирични наблюдения на трансформационните процеси в София, Братислава и Букурещ, като акцентът по обясними причини е поставен върху София.

Методология на изследването

Приложените методи в настоящата разработка са както широко използвани в географската наука **частни** методи, така и **общонаучни**. В различните етапи на дисертационния труд са използвани следните методи: описателен, сравнителен, анализ и синтез, картографски, ГИС, дистанционен и анкетен. В съдържателно отношение дисертацията включва увод, четири глави и заключение, като всяка една глава съдържа различен брой подзаглавия, в зависимост от съдържанието и целта си, и всяка глава завършва с изводи.

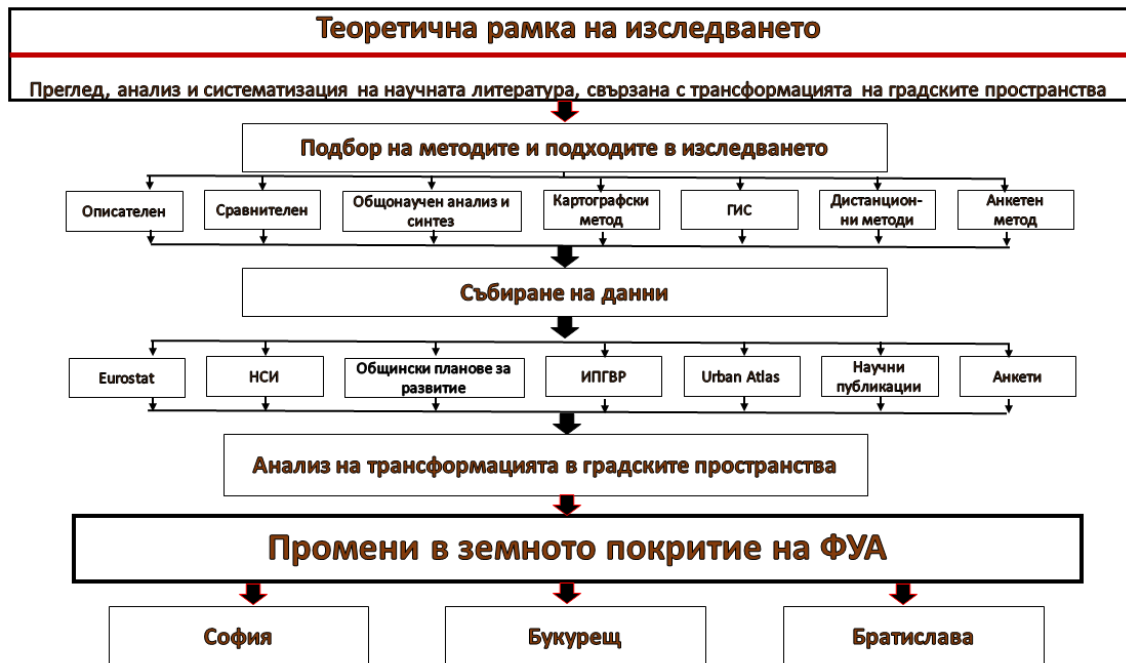
Този труд нямаше да бъде възможен без помощта на моя научен ръководител доц. д-р Георги Бърдаров. Изказвам своята признателност за съветите, отдадеността и подкрепата, която ми оказваше в хода на писането на настоящия труд. Работата е създадена благодарение на съветите и критиките на колегите ми от катедра „Социално-икономическа география“, с които имам честта да работя. Специални благодарности дължа за конструктивните съвети и оказаното съдействие на доц. д-р Надежда Илиева и на доц. д-р Стелиян Димитров. Благодаря на семейството си и приятелите за подкрепата, която са ми оказвали през годините и затова, че са ме вдъхновявали да изследвам непрестанно процесите и явленията в географското пространство!

ГЛАВА ПЪРВА.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧНИ ОСНОВИ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

1.1. Методология на изследването

За постигането на целта, всяко едно изследване преминава през отделни етапи. Концептуалната рамка на настоящата работа е представена на фиг. 1.

Фигура 1 Етапи в разработката на дисертационния труд

Изследването започва с преглед, систематизация и анализ на научната литература, свързана с трансформациите на градското пространство и теории, концепции и модели за развитие на градовете. В следващия етап са подбрани подходите и методите на работа. В хода на изследването са използвани **(гео)пространственият и системният подход**. Тъй като градовете са сложни образувания, които са изградени от редица елементи: жилища, транспортна инфраструктура, промишлени обекти, население, намиращи се в непрекъснат контакт и взаимовръзки. Отвореността и динамичността на градските

системи, както и връзката между отделните елементи вътре в нея, прави системния подход приложим в изследването.

Традиционният **описателен** метод е използван в началния етап на разработката с цел детайлно описание на обекта на изследване. В дисертацията са използвани и редица официални документи (Общински планове за развитие, Общи устройствени планове, Интегрирани планове за развитие и др.), анкети и интервюта с жители на трите града, които са обект на изследването. Основно място в изследването заема **сравнителният** метод, който е приложен за сравняване на трансформациите в населените места, които са обект на дисертационния труд. Направени са сравнения по множество показатели, сред които динамика на населението, икономически показатели, промени в транспортната инфраструктура, жилищни промени и други социално-икономически показатели. Освен това този метод е използван за сравнение на изследваните градове с други такива от Централна и Източна Европа. Причината за това е, че не можем да твърдим, че трансформационните процеси протичат изолирано. Те са резултат от процеси на дълбока интеграция, регионализация и глобализация. Общонаучният метод на **анализ и синтез** е използван за анализиране и обобщаване на информацията от литературните източници, а също така и за интегрирано изследване на сложните природно-социални системи, каквито по същество са градските. Основна цел в използването на този метод е да разкрие сложните взаимовръзки, които съществуват между отделните елементи в градските системи. **Пространственият анализ** е използван, за да проследи социално-икономическите трансформации в отделните територии, както и тяхното значение на местно, регионално и национално ниво. Съществено значение в настоящия труд имат **картографският метод** и **методът на географските информационни системи (ГИС)**, които ще бъдат прилагани за визуализиране на получените в хода на изследването резултати. В отделни части от дисертацията са използвани и **дистанционните (аерокосмически) методи**. Включването им бе наложително, тъй като те дават възможност за увеличаване набора на използваната информация, и биха могли да се използват за по-точни сравнения в измененията на градските пространства.

Използването на Google Earth, OpenStreetMap и приложението на ESRI Change Matters Viewer за спътникови снимки на Landsat даде още по-голяма прегледност на част от наблюдаваните пространствени трансформации. В хода на работата по дисертацията са използвани методи на **математическата статистика**, които спомагат за количествено изразяване на сходствата и различията по определени показатели. Тази група методи ни помогна да изведем количествените параметри на различни показатели, да сравним трендовете и измененията, които настъпват в различни компоненти на градските системи, обект на настоящето изследване. Много важен аспект в дисертацията е нейната практико-приложна стойност. Развитието на географската наука през вековете промени чисто описателния ѝ характер в аналитичен и конструктивно-прогнозен такъв. По време на работата са използвани **анкетни и теренни проучвания** на изследваните градове.

Важна част от резултатите на настоящето изследване е реализирана чрез използването на Географските информационни системи (ГИС). Приложението им в планирането и управлението на територията е описано от Попов и Димитров (2009). В съвременната география пространствените данни са много важен инструмент за търсене на връзки и зависимости. С помощта на ГИС се получават резултати, които могат да спомогнат за вземането на управленски решения.

Използвани пространствени данни и софтуер.

Използваните в хода на работа данни са от проекта Urban Atlas по програмата Corernicus на Европейската Комисия. Наличните данни са съответно за 2006 и за 2012 г., а териториалният им обхват е по функционално урбанизираните им ареали (ФУА) за София, Букурещ и Братислава. Corernicus е европейска програма за мониторинг на Земята, в която се събират данни от спътници за наблюдение, които се комбинират с данни от наблюдения от сензорни мрежи на земната повърхност. След като са събрани, данните се обработват, в резултат на което се предоставя надеждна и актуална информация в различни тематични области. Информацията, която използваме в нашето изследване, включва класовете земеползване и промените в характеристиките на земното покритие (табл. 1).

Таблица 1 Класове земно покритие във ФУА (по Urban Atlas за 2012 г.)

№	Клас земно покритие по Urban Atlas, 2012 г.
2.1.	Обработваема земя
2.2.	Трайни насаждения
2.3.	Пасища
2.4.	Смесени земеделски насаждения
2.5.	Овощни градини
3.1.	Горски територии
3.2.	Тревисти съобщества
3.3.	Открити пространства с малко или без растителност
4	Влажни зони
1.2.1	Индустриални, търговски, обществени, военни и частни единици
1.1.2.1	Прекъсната плътна градска среда (50-80 % З.П.)
1.1.2.2	Прекъсната градска среда със средна плътност (30-50 % З.П.)
1.2.2.2	Други пътища и прилежащата им земя
5	Водни обекти
1.1.1	Територии с много висок дял запечатване на почвата (>80% З.П.)
1.1.2.3	Прекъсната градска среда с ниска плътност (10-30 % З.П.)
1.3.1	Места за добив на полезни изкопаеми и сметища (депа за отпадъци)
1.4.1	Зелени площи в населените места
1.1.3	Изолирани структури
1.2.2.3	Железопътна мрежа и прилежащата ѝ земя
1.2.4	Аерогари (летища)
1.4.2	Съоръжения за спорт, отдих и почивка
1.1.2.4	Прекъсната градска среда с много ниска плътност (под 10 % З.П.)
1.3.4	Земя без текущо използване
1.3.3	Строителни обекти
1.2.2.1	Бързи транзитни пътища и прилежащата ѝ земя
1.2.3	Пристанища

Концептуална рамка и описание на процесите.

След изтеглянето на пространствените данни, на всеки един от слоевете е приложена функцията **Dissolve (Data Management)** от Urban Atlas за териториите на съответните ФУА. Като резултат от тази стъпка се получават слоеве, съдържащи абсолютната площ на всеки от класовете във всички ФУА. По този начин се получава агрегиран полигон за всеки един от класовете. На следващия етап, в ГИС – среда добавяме колона за ФУА, за да идентифицираме за кой град се отнасят класовете и полигоните. За улеснение е използвано приложението **Modelbuilder**, което позволява създаването, редактирането и управлението на пространствени модели и процеси.

Основната полза от прилагането му е, че позволява автоматизирането на описания по-горе процес (фиг. 2).

Фигура 2 Приложението Modelbuilder, използвано за автоматизация на процеса по агрегиране на ФУА

I.2. Същност на понятията „трансформация“, „преход“, „реформация“, „преструктуриране“.

При изследването на трансформациите в постсоциалистическия период на развитие на държавите съществуват различни теоретични и методологически подходи. Авторите, изследващи тази проблематика, използват различна терминология, за да опишат промените, настъпили в постсоциалистическите общества. В литературата се налагат понятия като: „преход“, „промяна“, „преструктуриране“, „преустройство“, „преобразование“, „реорганизиране“, „трансформация“ и др.

В научната литература, автори като Stark (1992), Stenning (2000), Stahl (1998), Hirschhausen (1995) определят терминът „преход“ като лимитиращ за изучаваните в постсоциалистическите общества процеси. Според тях терминът предполага съществуването на предопределено крайно състояние, което да бъде постигнато като резултат от промените (Stark, 1992, Stenning 1997, Dingsdale, 1999). Hirschhausen (2001) смята, че понятието (transition) е подвеждаща концепция, тъй като определя обекта на промяна, докато начинът, по който се стига дотам, остава неясен. От тази гледна точка, понятието „трансформация“ е много по-широка, многомерна, системна промяна, която може да води до различни (разнообразни) и не напълно предвидими резултати.

По отношение на термина „трансформация“ все още няма общоприета дефиниция. За това понятие в научната литература се използват редица определения, като едно от най-обширните и всеобхватни е дадено от Fassmann (1997). Според него трансформацията е „обширна и от историческа гледна точка необичайна, бърза промяна в политическите, икономическите и социални структури на бившите социалистически общества от Централно-Източна и Източна Европа от края на 80-те години“ (Axenov et al., 2006). Следвайки мнението на много автори, Axenov et al. считат, че терминът „трансформация“ е най-удачен при дефиниране на промените в пост-социалистическите общества на страните и градовете в Европа. При анализа на по-горе изброените понятия, те третират трансформациите не само като икономически процес (подобно на реструктурирането), но и като процес, силно повлиян от други измерения (социални, културни, политически), които могат да модифицират икономическото преобразуване. Освен това авторите считат, че трансформацията не е промяна от известно състояние към друго предвидимо такова, т.е. трансформационният процес може да доведе до резултати, които никой не може да предвиди. Същите автори допълват дефинираното определение от Fassmann, като според тях трансформацията е „многодименсионна и многопосочна системна промяна в пост-социалистическите общества, основана на общата модернизационна тенденция, която може да доведе до големи различия сред обществата“. Според авторите разликите, които настъпват в резултат на трансформационния процес, се дължат не толкова на целите и резултатите от него, а на различните начални точки, от които тръгват различните общества.

I.3. Основни категории понятия при изследване на географското пространство.

Пространствените трансформации протичат в пространството с различен интензитет и проявление. В научната литература не съществува единно мнение за дефиниране на понятието **географско пространство (ГП)**. Според Колев (2008) то представлява общ, глобален континуално разпространен ресурс, субективно разделен между отделните държави. Русев

(2008) допълва, че пространството има основополагащо методологично значение за географията като наука. То е базата, на която природните и обществените процеси си взаимодействат. Несъмнено ГП е основен обект на изследване на географските науки. В терминологичния географски речник на БАН (2012) отново Колев дефинира ГП като триизмерно такова (с дължина, широчина и височина), включвайки територията, акваторията, климата, водите, почвите, подземните богатства, растителния и животински свят, селищата, стопанските обекти, както и териториалните им съчетания, формиращи необходимите условия за живот и дейност на човечеството. Карастоянов и Попов (2011) засъпват тезата, че ГП може да се приеме като философска концептуална и системна категория, придаваща географски характер на общественото развитие.

Друга важна, в теоретично отношение, категория в географията се явява територията. Според Ганев (2012), **урбанизираната територия** представлява пространствено изражение на урбанизацията, отличаваща се с висока гъстота на градските селища и много висок дял на градското население. Тя възниква на местата, където градовете се развиват интензивно и оказват влияние върху околните села. Състои се от агломерация и урбанизирана зона.

Селищната мрежа представлява система от линейно свързани локации, в които е налице най-висока степен на антропогенизация и трансформация на естествените ландшафти в изкуствени „хабитати“ (населени места) (Методически указания..., 2016). Тези „хабитати“ включват три важни компонента: 1) Геодемографски; 2) Особена вътрешна среда на геодемографския компонент; 3) Свързаност между отделните локации чрез различни съоръжения.

Важна категория в геоурбанистиката е **функционалният урбанизиран ареал (ФУА)** – функционално пространство, съставено от гъсто заселен урбанизиран район (ядро) и прилежащите му територии, отличаващи се с високо ниво на свързаност (включително ежедневни трудови пътувания), основно в посока от периферните части към ядрото (Eurostat, Urban Audit). Населението на тези ареали в ЕС, респективно в България, е минимум 50 хил. души, а връзката между населените места в тях и центъра на агломерацията –

45 минутния изохрон (ОЕСД, 2013). Ако подобен функционален урбанизиран регион има население над 500 хил. жители, той се приема за **метрополен**. Процедурата за дефиниране на ФУА включва три отделни стъпки.

I.4. Теории, концепции и модели за развитие на градовете.

Модел на идеалния град

Според Sjoberg (1973) първите градове възникват в Месопотамия около 3500 г. пр. н.е. Те не били големи по площ и по брой на населението – между 5000 до 10 000 жители. В нововъзникващите градове с течение на времето и общественото разделение на труда те започват да увеличават населението си. Около 2000 г. пр. н.е. град Ур, намиращ се на територията на днешен Ирак, наброява население от около 34 000 души (Thorns, 2002).

В стремежа за създаването на „идеален град“ през годините се проектират градове с различни форми – от четириъгълници, през 16-лъчева градска структура, до сложни симетрични и асиметрични фигури. Новостите се свързват с прилагането на барокови и готически принципи. Появява се нов елемент в градоустройството – паркът.

Моделът на града на XIX в.

Бързото индустриално развитие през XIX в. развива нови възгледи за пространствено развитие на градската среда и урбанизираните територии. Барон Жорж Южен Осман работи по преустройството на Париж и през 60-те години реализира широкомащабни промени. Той въвежда нови „пробиви“ и създава широки булеварди, свързващи централните градски площади (фиг. 4).

Фигура 4 Проект за реконструкция на Париж на Жорж Осман (Jordan, 1992)

Теория за линеарния град

Макар и познати като спонтанно възникнали от дълбока древност линеарните градове навлизат в теорията на урбанизма към края на XIX в. Като пионер в изследванията за линеарния град се счита Артуро Сориа и Мата³. Той синтезира 10 основни принципа, някои от които са актуални за градовете даже 130 години по-късно. В планирането на градовете Сориа и Мата взима в предвид появата на новите видове транспорт. Линеарният град се характеризира с много малка ширина, което има ограничаващо влияние върху общественото обслужване. Теорията за линеарния град се развива и в идеите за *линеарно-лентов град*, особено популярни в Европа след Първата световна война.

Теория на радиално-концентричната структура

Наченки на радиално-концентричната структура датират още от Древността. Такава форма на практика представлява естествена форма на защита срещу опасности, идващи от всички страни. Този тип структура е характерна за градове с ограничена територия. Отличава се с изграждане на няколко концентрични окръжности и с радиуси, излизащи от центъра към външната част на пръстените. Този тип улична структура се появява през Средновековието. Тогава повечето населени места са обградени от крепостни стени. С подобен тип структура са планирани и много от градовете – градини. Такъв тип улична мрежа осигурява връзка между всички части на града, давайки възможност за преминаване от една част към друга чрез заобикаляне на центъра по кръговите улици. Съвременни градове с такава структура, са София, Москва, Букурещ, Лондон, Париж, Будапеща, Берлин, Виена и др.

През 1995 г., с приемането на харта за ускорено развитие на градовете през XXI в. (*Актуализация на Атинската харта, 1994*), фокусът на градската политика е поставен върху отделния индивид. Налагат се четири ключови приоритета, свързани с новия дневен ред в градското развитие:

---

³ Испански урбанист (1844-1920), създател на идеята за линеарния град

- Икономическа конкурентоспособност и заетост;
- Икономическа и социална взаимозависимост;
- Подобряване на мобилността и трансевропейските транспортни мрежи;
- Подпомагане на устойчивото развитие и качеството на живот.

През 2007 г. се приема *Лайпцигската харта* за устойчиво развитие на градовете в ЕС. Тя цели икономическо благоденствие, социално равновесие и здравословна околна среда в градовете.

Хартата препоръчва интегрирано развитие на градските райони, създаване и гарантиране на висококачествена обществена среда, модернизиране на инфраструктурата и енергийна ефективност, проактивна политика на образование и новаторство.

ИЗВОДИ ОТ ГЛАВА ПЪРВА:

- Планирането и благоустройство на градовете съпътства цялото обществено развитие;
- До XIX в. доминират идеите за утопичен град, които така и не се реализират;
- XX в. е завладяван от идеите за линеарния град (развит по формата на линеарно-лентови и линеарно-коридорни структури) и от идеята за град на бъдещето;
- Модерните архитектурно – градосустройствени концепции насочват вниманието към екологията и устойчивото развитие на градовете.

ГЛАВА ВТОРА.

АРХИТЕКТУРНИ И ГРАДОУСТРОЙСТВЕНИ ПРОМЕНИ В СОФИЯ, БУКУРЕЩ И БРАТИСЛАВА ОТ КРАЯ НА XIX В. ДО 1990 Г.

II.1. Архитектурно-градоустройствен облик и модернизация на София, Букурещ и Братислава до Втората световна война

Трите града, обект на нашето изследване, София, Букурещ и Братислава, имат както различна историческа съдба, така и културно-архитектурно наследство.

II.1.1. София – трансформация от малък ориенталски до модерен европейски град

София е най-старият от трите града, които са обект на изследване. Доказателства за съществуване на селище на територията на град София (кв. Слатина) датират от неолита – VI-V в пр. н.е. По-късно през медно-каменната и бронзова епохи се разкриват следи от заселване в днешния център на града. Първото име Сердика, с което е известен градът, идва от името на тракийското племе „серди“. В края на XIV в. градът се споменава като София⁴ по името на базиликата, разположена по това време в края на града. През периода 1382-1878 г. като част от Османската империя, градът се променя в типично ориенталско селище. София е основен транспортен център в Империята, като малко преди Освобождението, по времето на управлението на Мидхат паша⁵, в София има пет важни пътя, свързващи града с Белград, Константинопол, Кюстендил, Лом и Русе. На влизане в селището големите „булеварди“ свършват в плетеницата на малки и криви улици.

На трети април 1879 г., Първото учредително Народно събрание единодушно избира София за столица на възстановената българска държава (Княжество България). Веднага след Освобождението започва промяната в кварталите, изоставени от турците. Във всички случаи, схемите на планиране

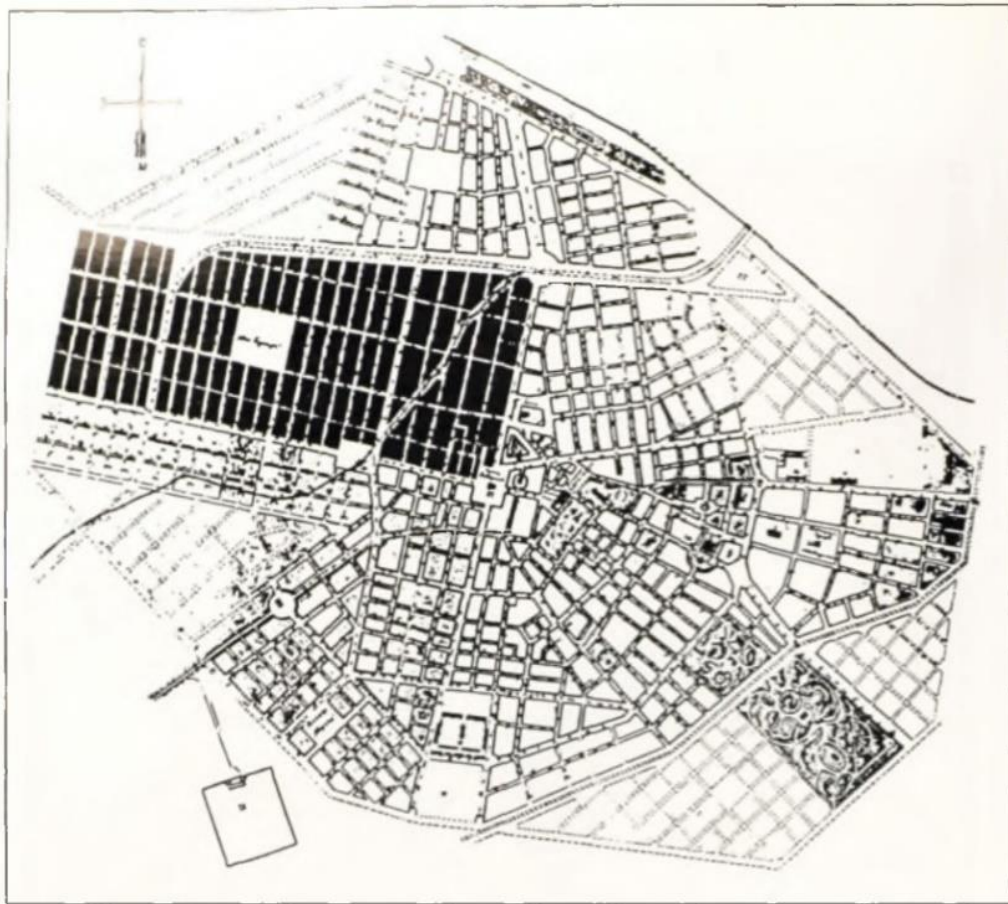
---

⁴ във Витошката грамота на цар Иван Шишман от 1382 г.

⁵ 1822-1883 г.

се свързват с изграждането на царския дворец, правителствените сгради, нови църкви.

София претърпява бурно развитие само десетилетие след Освобождението по времето на кмета Димитър Петков. Той възлага създаването на нов план, отговарящ на реалностите на София. През 1892 г. е изработен такъв в мащаб 1:5000 (фиг. 5).

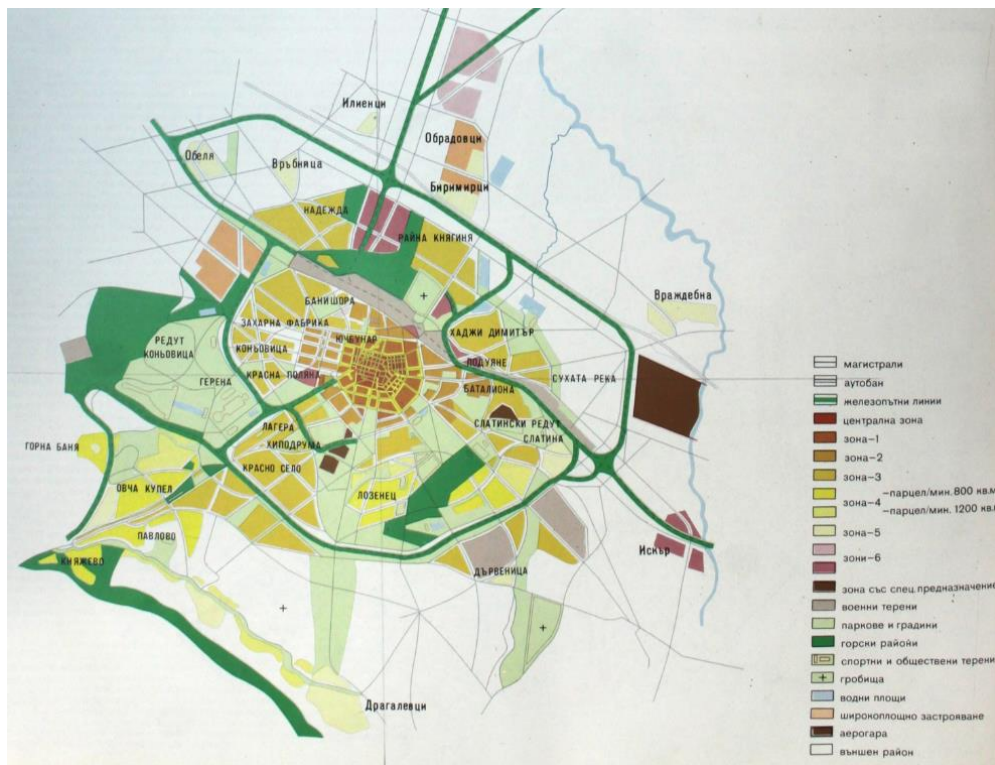
Фигура 5 Градоустройствен план от 1892 г. (Зелената система на София, 2001)

Като кмет, Петков започва масирано благоустройство на София. Проектират се нови улици, изгражда се канализация. С новия план се предвижда градът да нарастне пространствено повече от три пъти, като в този период започва елипсовидното му развитие в направление запад-изток, съобразно с географските особености на Софийското поле.

След 1919 г. започва стопански упадък в България, което неминуемо се отразява и на столицата. Пространствената експанзия на града обаче

продължава, след като голям брой бежанци от Македония, Добруджа, Беломорска и Източна Тракия се настаняват в столицата. Започва строителство на жилища в днешните квартали „Надежда“ и „Гевгелийски“. За периода 1920-1934 г. населението на София почти се удвоява, нараствайки от 154 000 на 287 000 жители.

Последният, в хронологически аспект, важен план в развитието на София преди Втората световна война, е на Адолф Мусман от 1938 г. (фиг. 6).

Фигура 6 План на Адолф Мусман – 1938 г. (Атлас София и..., 1993)

Той продължава развитието на София като радиално-концентричен град, разделяйки го на 6 зони: „вътрешен град“ (ядро), „пояс“ (периферия), „крайградски селищни структури“, „вилна зона“, „селска зона“, „зона за отдих и земеделско ползване“. Важно условие, поставено на Мусман, е да увеличи още зелените площи в централната част на града, които освен с рекреационни функции, трябва да попречат и за масови разрушавания при евентуални нападения на града. Кметът Иванов поставя задача на Мусман да не разширява повече града, а да го направи компактен, за да може по-лесно да се благоустрои и уреди. В плана на Мусман се заражда идеята за създаването

на Южния парк, Западния парк, парк „Въртопо“. За съжаление, само малка част от идеите на Мусман са реализирани заради включването на България във Втората световна война.

II.1.2. Букурещ – модернизация и градско развитие по западноевропейски модел

За разлика от повечето европейски столици, Букурещ няма хилядолетна история. През Средновековието днешната румънска столица е малко село на брега на р. Дъмбовица. Първите исторически сведения за селището под името Букурещ датират от XV в. През 1862 г. градът става столица на Обединено княжество Влашко и Молдова и съществено увеличава важността си като административен и индустриален център. Населението вече наброява малко над 120 000 жители, двойно повече отколкото през 1831 г.

Архитектурният облик на Букурещ между 1870-те и присъединяването на страната в Първата световна война през 1916 г. остава в историята като „Малкият Париж“ (Bruma, 2018). Архитектите на града създават провинциална имитация на модерните за това време исторически стилове, като в най-голяма степен се набляга на стилове от периода Бел Епок (на фр. „Хубавата епоха“). Икономическият разцвет води до увеличаване на населението.

През 1930 г. на трона в Румъния се възкача крал Карол II. Събитието съвпада с мандата на кмета Деметру Добреску⁶, който има желанието да създаде „нов град за новия крал“. Дългогодишният му мандат позволява да бъдат приложени идеите му за озеленяването на града. Добреску, силно повлиян от идеите за Ебенезер Хауард за град-градина, е obsesed от хигиенизацията на Букурещ. Той решава да създаде множество зелени площи и огромен парк в северната част. Освен това фокусът е изместен от историческата градска част към периферните райони – местата, където са настанени новите жители на Букурещ. Добреску създава инфраструктура за снабдяване на жителите на града с вода, електричество и газ. Планът на кмета

---

⁶ Demetru Ion Dobrescu, кмет на Букурещ в периода 1929-1934 г.

за централните части е да създаде по-обширни булеварди, които да отговарят на вече „градския“ начин на живот. От идеите на Добреску, само тази за създаването на градски парк в северната част на Букурещ е реализирана.

II.1.3. Братислава – ускорена индустриализация и развитие на транспортната система и инфраструктура

Подобно на София, възникването на Братислава е повлияно от благоприятното географско положение. Градът е разположен между Карпатите на североизток и Алпите на югозапад, както и на двата бряга на река Дунав. Градът е защитен, а в същото време реката и плодородната почва осигуряват подходящи условия за живот. Градът възниква на кръстопът, свързващ напредналите култури на Средиземноморието и Ориента от една страна, и пътя между Балтийско море и Южна Европа от друга. В началото на новата ера, територията на града е разположена по границите на Римската империя. Векове наред Братислава е част от Унгарското кралство.

Заради близостта до Виена новите технологии навлизат много бързо – през 1856 г. за пръв път в града светват газови лампи, а първата електрическа крушка – през 1884 г. През 1877 г. е прокарана първата телефонната връзка, през 1885 г. – първият водопровод. За период от осем години (1897-1904 г.) е построена и канализационна система. Благоустрояването продължава и през XX в., когато много от улиците са павирани. Началото на века е белязано и с електрифицирането на Братислава. През 1900 г. в града оперират 51 фабрики, които са работодатели на 1/3 на жителите на Братислава (Makas и Conley, 2010). Индустриализацията довежда и до силно развитие на транспорта. От 1850 г. градът се свързва с Будапеща и с Виена, освен по вода, така и по суша посредством жп линия.

В края на 30-те години в града се проявява движението на италианския рационализъм. За пръв път то се проявява след построяването на Национална банка през 1938 г. от Емил Белуш⁷. Друг важен италиански елемент от градоустройственото развитие на Братислава е създаването на

---

⁷ Emil Belluš (1899–1979) един от най-известните архитекти през първата половина на XX в.

Международния дунавски панаир. През 1939 г. Братислава е обявена за столица на Първата независима Словашка държава. Поради факта, че това става насилствено, под диктата на Германия, повечето граждани на Братислава остават смутени от случилото се. За пръв път в историята Братислава остава почти изцяло населена със словаци, тъй като чехите са прогонени след анексирането на Чехия, а през 1942 г. евреите, населяващи града, са депортирани със закон. По време на войната Братислава става важен индустриален център за нацистка Германия. През годините Братислава променя неколккратно имената си: Преслава, Посониум, Пресбург, Пошони, Пожонь, Прешпорок. Днешното име вероятно произлиза от погрешното название на чешкия владетел Бретислав I (Everett-Heath, 2014). Местоположението на Братислава не е само на географски кръстопът. Градът се явява политическа, етническа, езикова и културна граница, която повлиява на характера на града. Съжителството между германци, унгарци и словаци създава интересна смесица от езикови и културни особености на населението.

II.2. Политическите промени и отражението им върху градоустройството и пространствената експанзия на София, Букурещ и Братислава от Втората световна война до 1990 г.

II.2.1. Пространствена експанзия, индустриализация, градоустройствени и архитектурни промени в София през социалистическия период на развитие

Развитието на град София през социализма не може да се разглежда само през плоскостта на пространствено-архитектурните промени на града. Трябва да отбележим, че градът се моделира от присъщите на социализма централно-планово стопанство, култ към личността, бюрократизъм.

Градът започва да се планира с оглед на новите политически реалност. Създаден е градоустройствен план на проф. Любен Тонев, който се редактира от съветски специалисти. Приет е още през септември 1945 г. и в него за пръв път се появява идеята за т.нар. полицентрична структура, с районни центрове и строго функционално зонирание на основните градообразуващи системи. Социалистическият период се разделя на три подпериода.

В първия подпериод на социализма се наблюдава силният стремеж на новата власт за скъсване с историческото минало. В плана от 1945 г. е предвидено разрушаване на Царския дворец и създаване на монументален градски дом с „мощно издигаща се кула” и обелиск на социалистическата свобода. Периодът след 1944 г. се характеризира и с появата на множество паметници, типични за комунистическата идеология. Главна характеристика за сградите през периода е гигантизмът. Важно за облика на града е решението за строителство на Партиен дом. Началото на 50-те години на ХХ в. са белязани от проекта за строеж на Ларгото.

Вторият подпериод от социализма обхваща 1956-1971 г. и условно можем да го наречем „линия на Десталинизация”.

Пространствено София започва да се разширява на югозапад с построяването на жилищните комплекси „Лагера”, „Хиподрума”, „Западен парк”, „Красно село”. Приложена е строителна иновация с хибридна технология на сглобяеми елементи (колони, греди, стълбища, подове). Увеличаващото се население в комбинация с новите принципи на строителството водят до създаване на идеята за по-евтина и бърза конструкция на жилищни сгради. За първи път се използва и панелната технология, която е експериментално използвана през 1958 г. Първият жилищен комплекс от панелни блокове (9 на брой с 216 апартамента) е завършен през 1962 г. в днешния комплекс „Толстой”. Като най-важен планиран търговски обект в разглеждания подпериод можем да открием ЦУМ. Той е открит през 1957 г., а неговата роля е да има представителен вид и да внушава ексклузивност.

През 60-те години в София се появяват и двете най-големи спортни зали, които представляват и средища за развитие на културата. Зала „Универсиада” е построена през 1961 г., а „Фестивална” - 1968 г. Построен е Студентският комплекс в кв. „Гео Милев”, хотелите „Плиска” и „Сердика”, сградата на БТА. Създадени са комплексите „Владимир Заимов” и „Яворов”.

През 1963 г. е открит и металургичният комбинат „Кремиковци”, който до края на първото десетилетие на ХХІ в. ще бъде емблематичен икономически субект за София.

В **третия подпериод** (1971-1989 г.) важна промяна в българското общество е приемането на Конституцията на Народна република България (Живковска конституция) от май 1971 г. Това поставя Тодор Живков, който става председател на Държавния съвет, редом до Георги Димитров, чиято конституция е валидна до 1971 г. В периода на шестата петилетка (1971-1975 г.) Софийският градски народен съвет (СГНС) приема програма за подобряване на градската среда чрез инвестиции. Приема се бюджет, който се разпределя в три направления: жилищно строителство, създаване на търговски обекти и туристически обекти. Инвестициите в транспортна и комунално-битова инфраструктура съставляват голяма част от разходите за подобряване на градската среда в София.

През същия подпериод се реализира изграждането на НДК (Национален дворец на културата, Народен дворец на културата), Паметника „1300 години България”, както и Паметника на незнайния воин. Същевременно през 80-те години фокусът към градоустройствени промени е променен от центъра към периферията. В източно и западно направление са построени жилищните комплекси „Младост” и „Люлин”, които и до днес остават най-големите по население в София. По постоянен адрес към юни 2018 г. в район „Люлин” живеят над 122 000 души.

По подобие на „Люлин”, ж.к. „Младост” е проектиран в средата на 60-те години със същата обосновка – заселване на голям брой от новодошлите мигранти в резултат на ускорената индустриализация. Предвиждат се 5 микрорайона, първоначално със строителство на „Младост-1“. Последни хронологично са построените частите „Младост-3“ и „Младост-4“. В момента в района има над 400 жилищни блока (<http://mladost.bg/история>), а населението по постоянен адрес към юни 2018 г. в район „Младост” е над 110 000 жители.

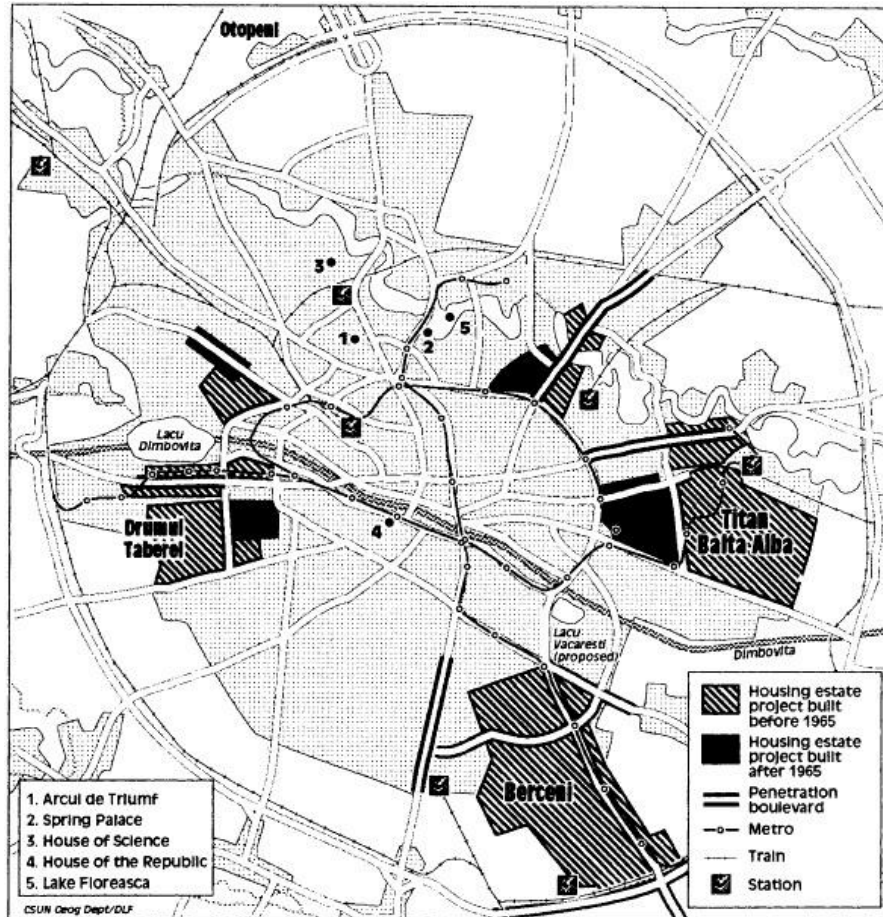
II.2.2. Тотална промяна в облика на Букурещ под влияние на политико-идеологическата конюнктура след 1945 г.

След Втората световна война, Румъния е на страната на победените, което предопределя плащането на репарации към СССР. За шест години към Съветския съюз са насочват 300 млн. долара под формата на нефтопродукти и храни (Кузманова и кол., 1999).

През годините Чаушеску се прочува с гигантомантската си политика, нереалистичните икономически желания и деспотичен характер на управление. По времето на Чаушеску Букурещ претърпява драстични трансформации. Центърът е почти изцяло разрушен, което безвъзвратно заличава архитектурни шедьоври от довоенния период.

През периода до 1965 г. се създават само няколко сгради от Сталинистки тип. Пример за това е неокласическата сграда на науките (Casa Presei Libere), дар от Сталин, която понастоящем е централа на някои от големите книжни издателства в града.

Периодът на управление на Чаушеску може да се раздели на **два етапа** – 1965-1980 и 1980-1989 г. Една от първоначалните идеи на Чаушеску е да реорганизира селищната система (Turnock, 1987). Формално през 1974 г. се приема програма за интегрирано планиране и социалистическо развитие със слоган: „Систематизация, модернизация, цивилизация“ (Behr, 1991). Целта е да създаде еднаквост из цяла Румъния и да се разпространят предимствата на урбанизацията. Програмата оказва най-голям ефект върху селата, където строителството на жилищни сгради е най-интензивно. Между 300 и 400 села са обявени за градове, а редица други се срастват с по-големите градове. Класически пример е село Отопени, северно от Букурещ, където днес се намира международното летище на града. Пространствената експанзия продължава във всички посоки. По подобие на София се създават квартали – спални (фиг. 7). Друга важна промяна по времето на Чаушеску е смяната на административните квартали в Букурещ от осем на шест и замяна на социалистическите им имена с цифри. Въпреки нуждата от нови жилища, заради урбанизацията жилищният проблем в Букурещ се притъпява от издадената заповед за рестрикция на изселванията към Букурещ през 1967 г.

Фигура 7 Пространствена експанзия на Букурещ – 1948-1980 г. (Danta, 1993)

По време на втория период (1980-1989) се развива грандиозният проект на Чаушеску, който има два главни компонента. Първият и най-забележителен е Домът на републиката – днес сградата на румънския Парламент.

Огромна сграда във френски неокласически стил и поради размерите си е видим от почти всяка точка в центъра на града. Разположен е на площ от 270 x 240 м и се издига на 100 м височина – еквивалент на 30 етажна сграда. Преддверието ѝ може да побере 3000 души.

Вторият важен компонент от пространствените промени в центъра на Букурещ е строителството на бул. „Победа на социализма“ (*Bulevardul Victoria Socialismului*), сега *Bulevardul Unirii*. Обосновката за построяването е свързана с желанието на Чаушеску да има булевард - дълъг и широк като Шанз-Елизе в Париж (Danta, 1993). Булевардът е обграден от дървета, фонтани, а покрай него са разположени най-представителните апартаменти и търговски обекти в града.

II.2.3. Функционални и архитектурни промени в Братислава в периода на ЧССР

С Парижкия мирен договор от 1947 г., Словакия губи ограничения си суверенитет, който има от 1939 г., и отново се връща в състава на Чехословакия. През февруари 1945 г. на Ялтенската конференция на Чехословакия е отредено бъдеще в съветската сфера на влияние. Политикогеографското положение на Братислава става много специфично. От крайните западни части на днешния район „Петржалка“ до австрийската граница разстоянието е по-малко от 1 км, а до унгарската граница – по-малко от 15 км.

Преди началото на войната, Старият град на Братислава е изпълнен със сгради в бароков и неокласически стил, типични за Австро-Унгарската империя. След нея, Братислава остава с резки контрасти по отношение на развитието си в центъра и периферията. Наложената централизация от ЧКП (Чехословашката комунистическа партия) засилва усилията в изграждането на социалистически монументи в центъра за сметка на периферията.

Пространственото и функционално развитие на Братислава след 1945 г. не се различава съществено от това на другите социалистически градове. На преден план изпъкват бързото издигане на идеологически монументи, които са знак за успехите на комунистическия режим. Индустриализацията на града се изразява в мащабната пространствена експанзия на Братислава. Една от най-големите следвоенни инвестиции в икономиката и инфраструктурата е строежът на нефтената рафинерия „Slovnaft“ през 1949 г. Разположена в близост до границата с неутралната Австрия, очевидно не се оказва проблем за комунистическата партия. Най-видим израз на следвоенното социалистическо развитие на Братислава намираме в строителството на големите жилищни комплекси. Въпреки официалните прокламации и опита за задоволяване на нуждите на населението, то страда от силен недостиг в различни сфери на общественото потребление. Първите панелни блокове в Братислава са построени през 1955 г.

По времето на социалистическия период на развитие, динамично развиващата се Братислава изпитва недостиг в области като жилищното

настаняване, образованието, обществения транспорт, обществените зелени площи, както и развитието и поддръжката на инфраструктурата (Висек, 2016). От административна гледна точка, оттогава до днес Братислава се разделя на зони (пет, като нямат имена, а се означават само с номера), райони и квартали. Централно място в планираното разширение на града заема районът „Петржалка”. Централната ос е планирана с ориентация към Братиславския замък - важна сграда, която доминира центъра на Братислава и до ден днешен.

В социалистическия период на развитие на Братислава е трудно да се оценят ролята на местната власт и местната партийна организация в разпределението на ресурсите за развитието на града. Окончателните решения за големите инвестиции са в ръцете на централните държавни институции, въпреки че в някои случаи се наблюдават и изключения. Така например, местните власти издействат строежа на нови болници, комплекса „Петржалка”, новия мост (SNP), нови учебни сгради на факултети от Университета „Коменски”, както и Технически университет.

ИЗВОДИ ОТ ГЛАВА ВТОРА:

- В подпериода от края на XIX в. до Втората световна война трите града имат различни посоки на развитие, което се дължи на различното историческо наследство. Докато Братислава е част от развитата индустриална Австро-Унгарска империя, то Букурещ и особено София са силно изостанали и носят белезите на феодалната Османска империя и ориенталското градоустройство.
- През първата половина на XX в., макар и с различно темпо, трите града се индустриализират и са водещи за урбанизационните процеси на своите държави.
- Началото на XX в. е времето, в което Букурещ и София придобиват модерни европейски черти в своята архитектура, благодарение на работилите в тях архитекти от Дунавската школа.
- В подпериода 1945-1989 г. в развитието на трите града, обект на нашето изследване, се осъществяват съществени трансформации – икономически, градоустройствени, архитектурни, инфраструктурни, културни, демографски.

- В демографско отношение трите града нарастват, като най-съществен прираст има в Букурещ.
- Братислава, за разлика от София и Букурещ, остава най-малко променена по времето на социалистическия ѝ период на развитие.
- Градовете се моделират от присъщите на социализма централно-планово стопанство, култ към личността, бюрократизъм.
- Устройството на градовете и тяхното планиране става на базата на съветския опит и се подчинява на принципите и механизмите на централно-плановата икономика.
- Характерно е отрицание на всичко предходно, заклеямени са велики учени и техните виждания за градоустройството.
- Центровете на градовете се превръщат в местата, които трябва да са най-представителни с еднотипни големи площи, широки булеварди и импозантни представителни сгради на властта, характерния за епохата стил Сталински ампир.
- Съществен белег на градската архитектура в трите града е изграждането на големи жилищни квартали (квартали – спални) с еднотипни многофамилни жилищни блокове, обществени обекти и инфраструктура, предназначени за бързо нарасналата работническа класа („Петржалка” в Братислава, „Флореска” и „Милитари” в Букурещ, „Люлин” и „Младост” в София).

ГЛАВА ТРЕТА.

ТРАНСФОРМАЦИИ В ГРАДСКОТО ПРОСТРАНСТВО НА СОФИЯ, БУКУРЕЩ И БРАТИСЛАВА, В РЕЗУЛТАТ ОТ ПОЛИТИКО-ИКОНОМИЧЕСКИТЕ ПРОМЕНИ В ЕВРОПА СЛЕД 1990 Г.

III.1. Политико-икономически промени в страните от Източния блок след падането на Берлинската стена

Падането на Берлинската стена през 1989 г. води до съществени политико-икономически промени в Европа. От политическата карта на континента изчезват четири държави: СССР, Чехословакия, ГДР и Югославия, и се появяват нови четиринадесет.

Едни от важните последствия, след края на социалистическия период на управление в Източния блок, са промяната в **собствеността и приватизацията**.

III.2. Функционални промени и трансформации в градското пространство на София, в постсоциалистическия период

Пространственото развитие на София след промените от 1989 г. е тясно свързано с два едновременно протичащи процеса - на субурбанизация и на фрагментация на градското пространство. Субурбанизацията представлява процес на физическа (пространствена) експанзия на градовете и разпространение на градския начин на живот в близките селища. Този процес засилва значението на София за десетки околни общини на базата на засилващи се социално-икономически връзки между града и тези територии. Ограничаването на зоната на влияние на София е динамичен процес.

Шишманова (2005) отделя 8 общини като част от сферата на влияние на София – Божурище, Костинброд, Сливница, Драгоман, Годеч, Своге, Елин Пелин и Горна Малина.

Пространствената експанзия на София е свързана и с разширяване на връзките на града със съседните населени места. Софийската агломерация

след 1989 г. може да бъде проследена в няколко направления. Интензивни застроявания през периода има в районите Лозенец, Витоша, Панчарево, Овча купел, Младост, Триадица, Студентски, Красно село. Силно застрояване се наблюдава в южните части на София и около южната дъга на околновръстния път. В същото време северните и западни части на София остават изолирани от общата тенденция за пространствена експанзия на града. Промените в градската среда се свързват с политиките, които Столична община провежда през разглеждания период.

Анализът на постсоциалистическите трансформации в агломерационния ареал на София и в частност на града неминуемо преминава **през функционалните промени**, свързани с развитието на стопанството и формата на собственост. Съществени различия настъпват в броя на заетите в отраслите на първичния сектор, промишлеността и строителството. Намалването на техния дял е за сметка на отраслите в третичния сектор. Добивът на полезни изкопаеми (чакъл, пясък) се извършва в землищата на следните селища: Чепинци, Челопечене, Негован, Бухово, Сеславци, Долни Богров. Екологичният фактор намалява тяхното значение в стопанския облик на Столична община.

Териториалната организация на промишлените предприятия в София в края на XX в. се формира от 4 индустриални зони - Северна, Източна-Гара Искър, Югозападна и Югоизточна. Днес те се доразвиват в периферните територии на Столична община или дори извън нея. Това са т.нар. зони, построени „на зелено”, в близост до гр. Божурище, гр. Елин Пелин и с. Равно поле. Нов признак на трансформиращото се градско пространство в София са големите складови площи, които изникват. Части от кв. Илиянци и стоковата борса в кв. Слатина са примери за създаването на частни складове, които съхраняват както промишлената, така и земеделската продукция.

Важно е да отбележим, че след 1989 г. в София протича ускорен процес на деиндустриализация. Редица територии в столицата са в индустриален упадък или не се използват по никакъв начин от техния собственик. Примери за това са – НПЗ „Хладилника”, територии от кварталите „Красна поляна“, „Дианабад“, „Надежда“ и др. Големи индустриални предприятия като

„Кремиковци”, „Балканкар”, Завод за телефонна и телеграфна техника София, Завод за асансьори София, Завод за металорежещи машини и др. вече не функционират, което е резултат от тяхното неефективно производство.

След 2000 г. се заражда идеята за изграждане на Бизнес парк в ж.к. Младост-4. Впоследствие ще се превърне в най-големия бизнес парк на Балканския полуостров с обща застроена площ 300 000 м².

За времето след 2007 г. можем да говорим за началото на етапа на **„хибридна трансформация”**. Освен чисто вътрешните фактори за промяна на града, характерни до 2007 г., в трансформацията се включва и големият дял на чуждестранните инвестиции. Характерна особеност е появата на нови големи търговски обекти – молове, супермаркети и хипермаркети, които концентрират множество продукти и услуги на едно място. Първите молове (City Center и Mall of Sofia) в София са построени в близост до централната градска част в т.нар. “компактен град”. Впоследствие тенденцията на откриване на подобни търговски обекти се изнася в извънградското пространство около града.

София привлича най-много инвестиции в страната като за 2015 г. преки чуждестранни инвестиции (ПЧИ) на човек са 9 164 € или три пъти повече от средното за България. Част от тях са насочени в новите индустриални зони. Най-голямата е икономическа зона „Божурище”. Инвеститори в нея са компании, развиващи дейността си в областта на автомобилната промишленост, високите технологии, складовата и логистична дейност. Голяма инвестиция в зоната е направена от немската компания „Бер хелла Термоконтрол”, произвеждаща контролни табла за автомобилни климатични системи. Друг добър пример е фирмата „Юск Бул”, която построи логистичен център за цяла Югоизточна Европа, германската „Мултивак продъкшън”, гръцката „Лулис мел” и десетки български компании.

През първите години след 1989 г. почти не се изграждат нови обекти на транспортната инфраструктура. През 1998 г., с пускането в експлоатация на 5 станции, започва функционирането на софийското метро, а през 2003 г. те са вече 8 с дължина 10 км. В рамките на този период започва и строежът на следващия участък, който да свърже стадион Васил Левски с кв. Младост.

Реализацията на тези строителни мероприятия се съпровожда с усилена автомобилизация на населението. След 2006 г. продължава изпълнението на проекта за метро, като през 2009 г. се пуска в експлоатация частта от метростанция Сердика до Младост-1. Полагат се основите и за създаване на втора линия на метрото от кв. „Надежда” до кв. „Хладилника”. Към 2014 г. София е единственият град в България с действаща подземна железница. Пускането в експлоатация на метрото става през 1998 г., като до 2018 г. има действащи две метро линии, 40 км. път и 35 метростанции.

Според Плана за дейността по устройството и развитието на територията на Столична община за 2015 – 2019 (2015), проектите, които ще се развиват на територията на общината, са свързани с действащия ОУП-2009 и ОПР (2014-2020). Проектите са систематизирани в групи: 1) Система на техническата инфраструктура, 2) Зелена система, 3) Проекти в жилищни и смесени зони, 4) Проекти в централна градска част, 5) Археологически обекти, 6) Проекти в промишлените територии, 7) Проекти, свързани с изследване на находища на минерални води.

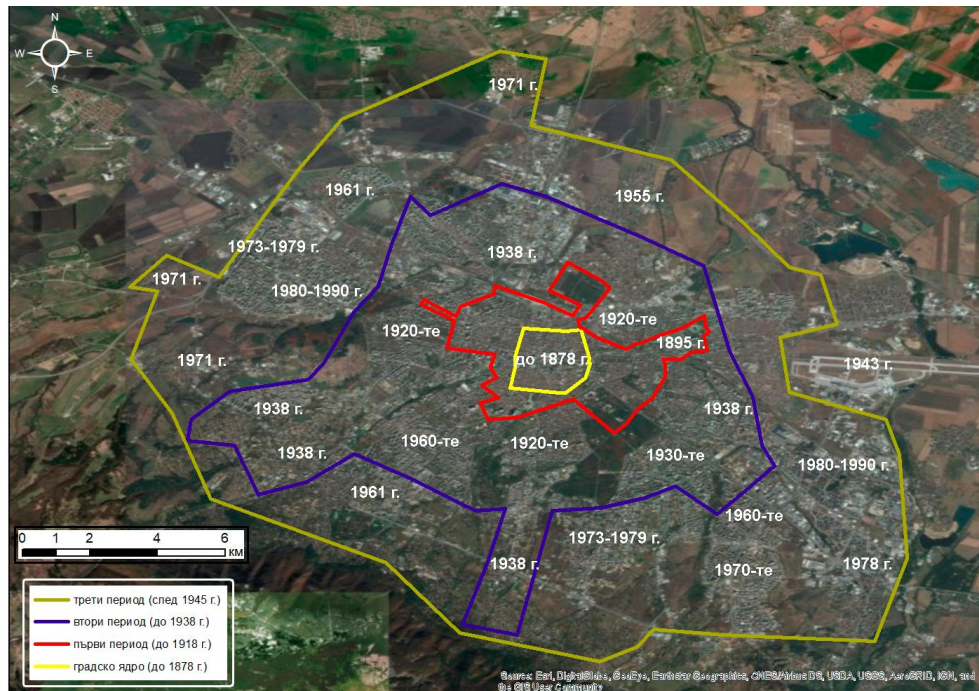
Предвидените в плана транспортни проекти включват доизграждане на южната дъга на СОП – от „Младост-4” до Цариградско шосе и на западната дъга от бул. „Бъкстон“ до АМ Люлин. Предвижда се изграждане на източна скоростна тангента от бул. Ботевградско шосе до Искърско шосе, както и свързване на бул. „Рожен“ от северната околострѐвна жп линия до ССТ. Поради засиления трафик от АМ „Люлин“ се предвижда ремонт на отсечката от бул. „Царица Йоанна“ от СОП до бул. Панчо Владигеров. В източната част на София за периода 2015-2019 г. се залага пътна връзка от ул. „Мими Балканска“ до СОП. Друг инфраструктурен проект е бъдеща трамвайна връзка на бул. „Копенхаген“ с бул. „А. Сахаров“. Важно за намаляването на броя на автомобилите в ЦГЧ ще бъде пробив от бул. „Пенчо Славейков“ до бул. „Иван Иванов“ и на бул. „Т. Каблешков“ от ул. „Луи Айер“ до „Симеоновско шосе“. Тези две отсечки са части от вътрешните рингове на София и построяването им значително ще облекчи трафика в центъра. Планът на ОП „Софпроект-ОГП” предвижда реконструкция на ул. „Първа българска армия“, бул. „Илиянци” и др. През разглеждания период ще се работи по:

- Трети метродиаметър – Подуене – Враждебна;
- Трети метродиаметър – бул. „Житница“ - ж.к. „Овча купел“;
- Разклонение на първи метродиаметър – бул. „Панчо Владигеров“ по бул. „Царица Йоанна“ до СОП;
- Трамвайно трасе по бул. „Копенхаген“ до Метростанция 18;
- Трамвайно трасе по бул. „Панчо Владигеров“ – ул. „Врх Манчо“ до бул. „Скопие“;
- Разширение на системата на метрополитена – отклонение от трети метродиаметър към Слатина, „Арена Армеец“ и „Цариградско шосе“.
- Проекти за развитие на уличната мрежа и паркирането в кварталите;
- Развитие на тролейбусната мрежа.

Голямо внимание в плана е отделено на зелената система на София. Подчертава се ролята на системата и необходимостта от публично-частно партньорство (ПЧП) като възможна форма на управление на тези терени. Предвижда се благоустрояване на териториите около река Искър, които да играят по-важна роля за рекреацията на жителите на града. Предвидени са ПУП на „Борисовата градина“, „Западен парк“, „Северен парк“, „Източен парк“, парк „Лозенец“, „Южен парк IV-част“ и Хидропарк „Искър“.

Проектите за обновяване на центъра са в три зони: 1) пространството пред стадион „Васил Левски“ и около Перловската река в отсечката от Орлов мост до ул. „Граф Игнатиев“; 2) ул. „Граф Игнатиев“ и прилежащите пространства, ул. „Шишман“; 3) пространството около Катедралния храм „Александър Невски“.

През годините след Освобождението, София се разраства във всички географски посоки като в отделните етапи се усвояват различни части от Софийската котловина (фиг. 8). Бъдещото пространствено развитие на града се свързва с усвояване на северните части на котловината, които имат редица предимства в природно отношение. Въпрос на инвестиции и добър маркетинг е градът да започне на усвоява земеделските територии на север от ССТ.

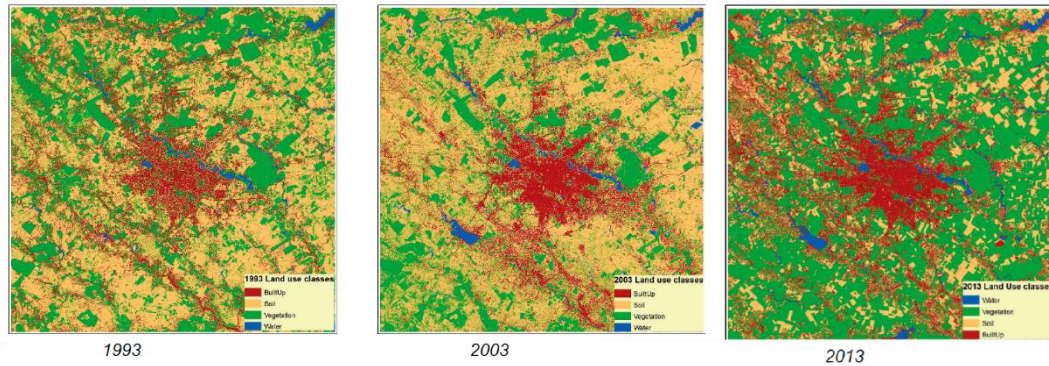

Фигура 8 Териториално разрастване на София след 1878 г.

III.3. Пространствена експанзия на Букурещ и функционални промени в неговото развитие след Втората световна война

Територията на община Букурещ възлиза на 240 км², а заобикалящата я община Илфов - 1564 км² (Repere economice și sociale regionale: Statistică teritorială, 2017). ФУА на града включва цялата територия на община Букурещ с всичките ѝ шест сектора, както и малко над половината от площта на Илфов. Градът има огромен икономически и демографски потенциал, изразяващ се в това, че Букурещ е шестата по население столица в ЕС. В същото време той е притегателен център за много румънци от вътрешността на страната. Увеличаващата се застроена площ и „запечатването на почвата” са ясно видими на сателитните изображения (фиг. 9). Резултатите от изследването на Aldea and Petrescu (2014) показват промените в градската морфология, настъпили в периода 1993-2013 г. в радиус от 30 км от центъра на Букурещ. В първия подпериод 1993-2003 г. основните процеси се свързват със застрояване на клас „почва” - около 14 хил. ха и на около 12 хил. ха на клас „растителност”. Това право общо 26 хил. ха за първия подпериод.

Фигура 9 Пространствена експанзия на Букурещ (Aldea, Petrescu, 2014)

Вторият подпериод обхваща 2003-2013 г. В него се отчитат още 40 хил. ха трансформирани класове земно покритие в застроени територии. Това прави за целия период на изследване 1993-2013 г. нарастване на застроените територии с около 76 000 ха за 21 години. Изследваният период кореспондира с най-големия прираст в БВП на Букурещ и членството в ЕС, което допринася за повече ПЧИ.

В подпериода 1993-2003 г. се наблюдава пространствена експанзия в западна посока, линейна - в южна, клъстерна - на югоизток и изолирана - на север. „Попълване” на съществуващи градски територии се наблюдава на изток. В подпериода 2003-2013 г. отново се наблюдава пространствена експанзия на югозапад, клъстерна на запад, и линейна на северозапад. Изолирано застрояване е характерно за североизточните райони на ФУА Букурещ. В този подпериод продължава „запълването” на източните територии на града, северно от индустриалната зона около езерото „Черница”. Жилищните зони в последните две десетилетия се преместват от вътрешния град към периферията. Село Домнеци например, разположено на запад от Букурещ в община Илфов, неофициално се увеличава с над 10 пъти до около 20000 жители. Населението през 2002 г. наброява 6300 души, за да достигне 9000 души през 2011 г.

Стопанско развитие.

Най-добре оформената бизнес зона във ФУА Букурещ е Пипера (Pipera) в кварталите Авиацией и Пипера. Там се разполагат редица ТНК - Oracle, Sanofi, Raiffeisen, Microsoft, Ericsson, Adecco, Carrefour, ADP, Orange,

но все още лошата инфраструктура пречи за разгръщането на пълния потенциал на територията. Административната част от бизнес зоната е в Илфов, а другата - в Букурещ. В района на бизнес зоната има само две метростанции: Аурел Влайку и Пипера, които е невъзможно да поемат големия брой работници в пиковите часове.

III.4. Урбанистично развитие и градоустройствени промени в Братислава, в постсоциалистическия период

С административната реформа от 1996 г., община Братислава е разделена на 5 района и 17 административни единици (Staré Mesto, Ružinov, Vrakuňa, Podunajské Biskupice, Nové Mesto, Rača, Vajnory, Karlova Ves, Devín, Dúbravka, Lamač, Devínska Nová Ves, Záhorská Bystrica, Petržalka, Jarovce, Rusovce и Čunovo). Всеки един от тях търпи съществени промени в постсоциалистическия период на развитие. В рамките на периода можем да обобщим четири важни фактора, определящи социално-икономическото развитие на града:

- **Благоприятното транспортно-географско положение** – контактна точка на границата на три държави (при отворени граници в началото на периода и отпаднали напълно след приемането им в ЕС), разположен на 65 км от Виена, 125 км от Бърно, 193 км от Будапеща, 300 км от Прага. Градът разполага с най-големите пристанище и летище в страната (Maskovicová, 2016).

- **Стратегическото средишно политико-географско положение** – на границата между Източна и Западна Европа.

- Градът е със **специфично положение вътре в самата Словакия**. Разположен е на югозападния край на страната – място с концентрация на транзит на товари и пътници от вътрешността на страната.

- Уникалното **природно-географско** положение на Братислава (Малките Карпати, река Дунав) представлява специфично природно съчетание за пространственото развитие на града (Korec, Ondoš, 2009).

Постсоциалистическите трансформации, които се наблюдават в градските пространства на Братислава са най-съществени в три основни направления: **стопанство, население и вътрешна пространствена структура.**

В икономическо отношение в града се наблюдава процес на деиндустриализация. Градът, разположен на границата с Австрия, става привлекателен център за чуждестранни инвестиции след политическата демократизация и независимостта на Словакия. Икономическият растеж в периода 1997-2006 г. е показателен при сравнение на относителния дял на БВП, който града създава на национално ниво. През 1997 г. Братислава създава 20,51 % от словашкия БВП, докато през 2006 г. делът е 27,58 % или с други думи се наблюдава увеличение с над 7 %.

Освен с външната миграция, намаляването на населението на Братислава се свързва и с процеса на субурбанизация. Факторите за това са многоаспектни: лошите условия на живот, особено в социалистическите квартали на града, бързият ръст на доходите и подобреният стандарт на живот, отпуснатите заеми от банките, ниските цени на земята в периферията на Братислава и др. Като фактор за субурбанизацията се явява и добрата свързаност на града с магистрала и скоростни пътища и със сравнително отдалечени населени места на север и североизток: Svätý Jur, Senec, Pezinok, Stupava, Malacky.

Вътрешната пространствена структура на Братислава е моноцентрична и е развита около един градски център, ясно отделен с природни и политически граници. Урбанизираната територия на Братислава е ясно отделена с конфигурацията на река Дунав, Подунавската равнина, Захорската равнина и Малките Карпати.

Периодът след 1989 г. се характеризира с процеси, които променят облика на градския център. Днес централната градска част (ЦГЧ) на Братислава е атрактивна туристическа зона с много кафенета, ресторанти, места за настаняване, клубове и места за забавление и рекреация.

През периода след 1989 г. в града се изграждат големите градски булеварди покрай река Дунав, около които се построяват големите офис

сгради на чуждестранните и местни компании. Градският център започва да се разширява напълно естествено на изток по крайбрежието на река Дунав (Meinel and Winkler, 2004). Старите индустриални зони на града (в квартал Ružinov) се трансформират тотално. Едно от малкото индустриални предприятия, които продължава да съществува и до днес в тази част, е откритата през 1949 г. рафинерия Slovnaft. През 2002 г. се появява най-високата (111,6 м) сграда в Братислава - Националната банка на Словакия. Други големи жилищни и офис сгради са Millennium Tower I (2001), Millennium Tower II (2003), Glória (2005), City Business Center I (2006), Aupark Tower (2007), Centrál (2012), Panorama City I, II (2016) и др. Повечето от тях се построяват именно в Ružinov, източно от стария център на Братислава. Повечето инвеститори са със смесено участие, а някои от тях са участвали в трансформацията на London's Docklands.

Като перспективни за пространствена експанзия на ФУА на Братислава се явяват териториите на три държави – Словакия, Унгария и Австрия. Най-близък и перспективен за усвояване е районът на социалистическия квартал Petržalka в Братислава и разположените на юг Rusovce и Ćunovo (част от Братислава V). Според Kogec и Ondoš, малкото село Rajka в Унгария, както и на австрийски села в областта Wolfsthal-Hainburg по поречието на Дунав в посока Виена, също могат да бъдат превърнати в квартали на Братислава. Столичният град, както и цяла Словакия, претърпяват множество позитивни промени в икономически, инфраструктурен и социален план след приемането на страната в ЕС, което променя изцяло облика на столицата и икономическия ѝ профил. Днес тя е модерен европейски град.

ИЗВОДИ ОТ ГЛАВА ТРЕТА:

- Разглежданият период се разделя условно на три подпериода: от 1989 до 1997 г. („безвремие и хаотичност”), 1997-2007 г. („вътрешен растеж”), след 2007 г. („хибридна трансформация”). Първият подпериод на трансформация се характеризира с тотална деградация на стопанските субекти и демографски спад.

- Процесите на раздържавяване, реституция и безпланираност довеждат до хаотично изменение в географското пространство на София през тези години. На практика градът се развива на базата на инвеститорски намерения без съществено участие на общината или държавата в процеса на градско планиране. Частните инвеститори сериозно застрояват зелени площи, земеделски земи и територии, отредени със схеми на социалната инфраструктура. Терени, първоначално отредени за училища, детски градини или здравни заведения в последствие се превръщат в жилищни блокове. Застрояването на т.нар. „Подвитошка яка” сериозно изменя намерението за осъществяване на замислените с десетилетия “зелени клинове” на София.
- В периода 1997-2007 г. започва процесът на европейска интеграция и ускорен икономически растеж в трите града. Това води до по-балансирано и хармонично развитие на градската среда, съобразено с нормативните уредби и градоустройствените планове.
- Привлечените в подпериода чуждестранни инвестиции рефлектират в облагородяване на централните градски части, като успоредно с това отварят врати големи вериги хипермаркети в жилищните квартали.
- Във функционално отношение най-големите трансформации са по отношение на транспортната инфраструктура (развитието на метрото в София), проектирането и изграждането на нови индустриални зони.
- В рамките на третия етап (от 2007 г. до днес) акцент са публичните пространства. Промяната в града е видна дори и в най-изостаналите райони на София.
- Най-съществената функционална трансформация в рамките на този подпериод е развитието на система от модерни бизнес паркове, технопаркове и индустриални зони, които привличат значителен дял западноевропейски и северноамерикански инвестиции.
- Сериозен бум през тези години се наблюдава в изграждането на молове, което говори за нов вид градска потребителска култура, ценностна система и поведение на хората.

ГЛАВА ЧЕТВЪРТА.

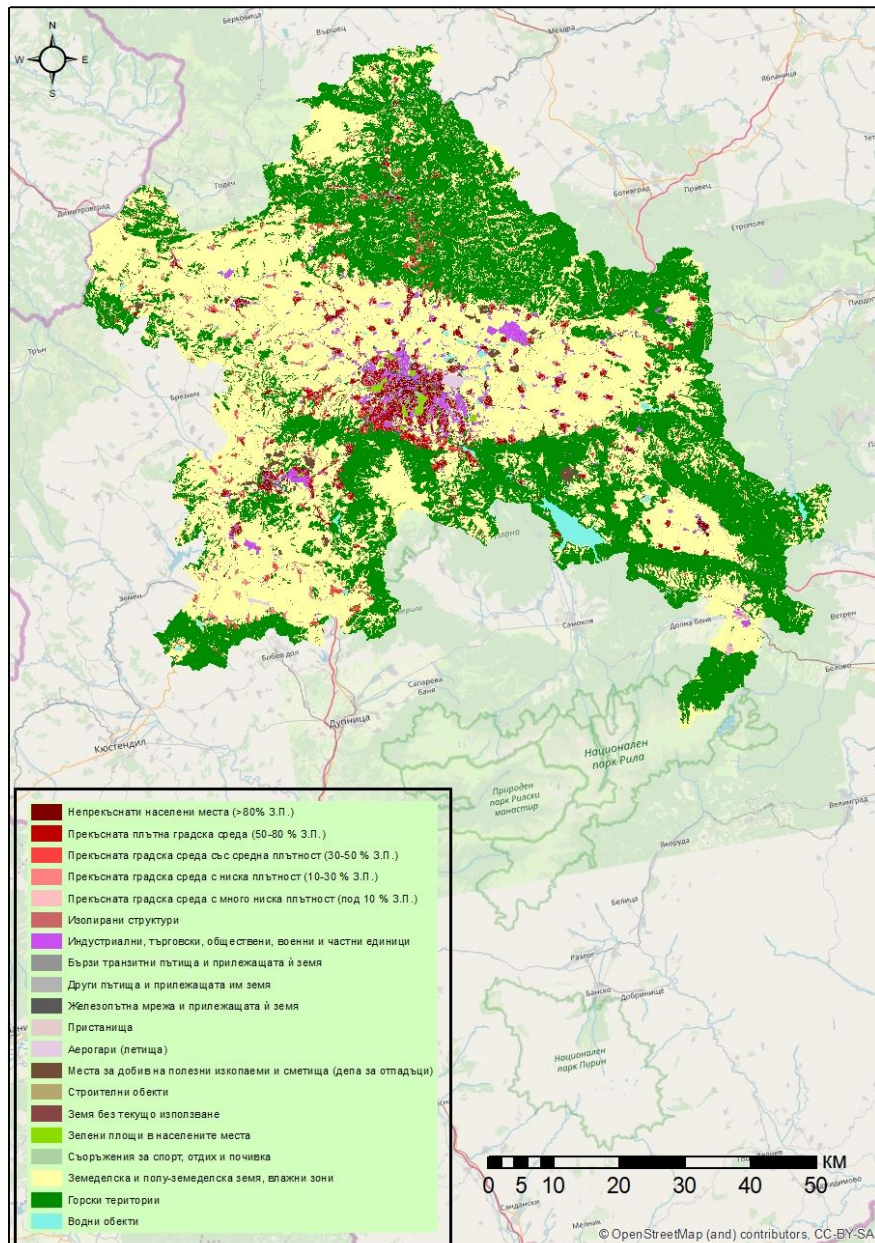
ПРОСТРАНСТВЕНИ ИЗМЕНЕНИЯ ВЪВ ФУА НА СОФИЯ, БУКУРЕЩ И БРАТИСЛАВА СЛЕД 2006 Г.

IV.1. Пространствени изменения във ФУА на София

Опит за определяне на агломерационните ареали на София е направен чрез проектите на Европейската Комисия Urban Audit и Urban Atlas. Urban Audit събира данни за 917 града и техните ФУА, като от тях 18 града и 17 агломерации (агломерационни ареали) са в България. По проекта, с помощта на сателитни изображения с висока разделителна способност, са определени 695 ФУА с обща площ 1 015 600 кв. км. За България, в базата данни по проекта, са включени 17 агломерационни ареали. В градските територии са отделени 17 класове, а в руралните – 10. Дефиницията на ЕК включва в агломерацията на София всички общини, в които има ежедневни трудови пътувания на 15% или повече от работната сила към градското ядро. На територията на Софийската агломерация (СА) попадат 12 общини: **Столична, Драгоман, Костинброд, Сливница, Своге, Божурище, Горна Малина, Елин Пелин, Ихтиман, Костенец, Радомир и Перник**. Така очертана, общата площ на агломерацията е 5 616,9 кв. км, а населението за 2017 г. е 1 549 090 жители (22 % от страната). Същевременно територията само на Столична община е 1 348,9 кв. км, което е 24 % от целия функционален урбанизиран ареал.

Като важна промяна в селищата, гравитиращи към столицата в последното десетилетие, можем да отбележим, че общините Драгоман, Сливница, Своге, Горна Малина, Ихтиман, Костенец, Радомир и Перник вече са част от Софийската агломерация. Като важна причина за това можем да отбележим изградените АМ „Тракия” и АМ „Люлин”, които улесняват мобилността на населението и достъпността до столичния град. Едновременно с продължаващата урбанизация в Столичния агломерационен ареал протича процес на субурбанизация. Налице са процеси на изселване от София в посока към селата около града – Лозен (вече най-голямото село в България), Бистрица, Железница, Казичене, Владая и др. Не

липсват и примери за изселване в други общини – Перник, Елин Пелин, Горна Малина, Костинброд, Божурище. Според номенклатурата на Urban Atlas за 2006 г., Софийският агломерационен ареал включва 19 класа земно покритие, а през 2012 – 24 (фиг. 10).

Фигура 10 Класове земно покритие във ФУА на София (по данни на Urban Atlas, 2012)

След направените операции в ГИС среда, резултатите показват, че с най-голяма дял от агломерационния ареал на София са земеделските земи,

земите пряко или косвено повлияни от човека и влажните зони - 47,81% и **горските територии** - 41,45 %. Общо двата класа формират - 89,26 % или общо 5 103 кв. км. Като изключим тези два класа територии, общата площ на всички останали класове е 613,4 кв. км (10,74 % от агломерационния ареал). В структурата на тази територия с най-голям дял са **индустриалните, търговските, обществените, военните и частните единици** – 20,0 %, **прекъснатата плътна градска среда (50-80 % З.П.)** - 17,1 %, **прекъснатата градска среда със средна плътност (30-50 % З.П.)** - 13,6 %. С най-малък дял са **земите без текущо използване и строителните обекти** - с по 0,07 % от ареала, както и **бързи транзитни пътища и прилежащата им земя** - **0,05 %**. Аналогично, ако сравним относителния дял на териториите, с които София превъзхожда останалите градове - обект на изследване, можем да направим следните изводи:

- София доминира над останалите градове по горски територии - 41,45 % при 10,26 % за Букурещ и 39,27 % за Братислава;
- В Софийския ареал има големи площи с „прекъснатата градска среда със средна плътност (30-50 % З.П.)”; Класът включва жилищни сгради, пътища и други територии с изкуствено покритие.. Такива територии са голяма част от град Банкя, в.з. Малинова долина, в.з. Горна баня, териториите около Панчаревското езеро и др.;
- По-висок дял на територии с „прекъснатата градска среда с ниска плътност (10-30 % З.П.)”. Основно са представени в община Радомир, в Искърския пролом между Нови Искър и Своге и др.;
- По-висок дял „прекъснатата градска среда с много ниска плътност (под 10 % З.П.)”. Във ФУА на София такива територии има основно в община Костенец;
- Повече места за добив на полезни изкопаеми, както и сметища (депа за отпадъци) - 0,58 % от ареала, в сравнение с 0,21 % за Букурещ и 0,20 % за Братислава;
- По-висок дял на „изолираните структури” – изкуствени структури с жилищен компонент, като малки ферми и свързаните с тях сгради;

IV.3. Пространствени изменения във ФУА на Букурещ

Според данните на Urban Atlas за ФУА на Букурещ, обхванатата територия е 1 078,09 кв. км – най-малка по площ от трите, които са обект на изследване. В така дефинираните граници ФУА на Букурещ за 2006 г. обхваща 18 класа земно покритие – също най-малко от трите града. В Букурещ липсват класовете 1.2.3 (пристанище) и клас 1.1.2.4 (прекъсната градска среда с много ниска плътност (под 10 % З.П.)).

Анализът на данните от 2006 г. показва, че във ФУА на Букурещ доминират следните класове земно покритие:

- Земеделски земи, земи пряко или косвено повлияни от човека и влажни зони (57,9%);
- Територии с много висок дял запечатване на почвата (>80 % З.П.) - 12,21%;
- Горски територии (10,26 %);
- Индустриални, търговски, обществени, военни и частни единици (7,76%);
- Прекъсната плътна градска среда (50-80 % З.П.) - 2,48%;
- Водни обекти (2,39 %);
- Други пътища и прилежащата им земя (2,03 %).

С най-нисък дял са следните 5 класа:

- Прекъсната градска среда с ниска плътност (10-30 % З.П.) - 0,00%;
- Прекъсната градска среда със средна плътност (30-50 % З.П.) - 0,03%;
- Бързи транзитни пътища и прилежащата им земя - 0,08 %;
- Изолирани структури - 0,14 %;
- Места за добив на полезни изкопаеми и сметища (депа за отпадъци) - 0,21 %.

В сравнителен план с останалите две ФУА в Букурещ се наблюдава по-голям относителен дял на класовете:

- Земеделски земи, земи пряко или косвено повлияни от човека и влажни зони - 57,9%;
- Индустриални, търговски, обществени, военни и частни единици - 7,76%;
- Територии с много висок дял запечатване на почвата (>80% З.П.) - 12,21%;
- Водни обекти - 2,39%;
- Зелени площи в населените места - 1,58%.

От друга страна, ФУА на Букурещ има най-малък дял в класовете:

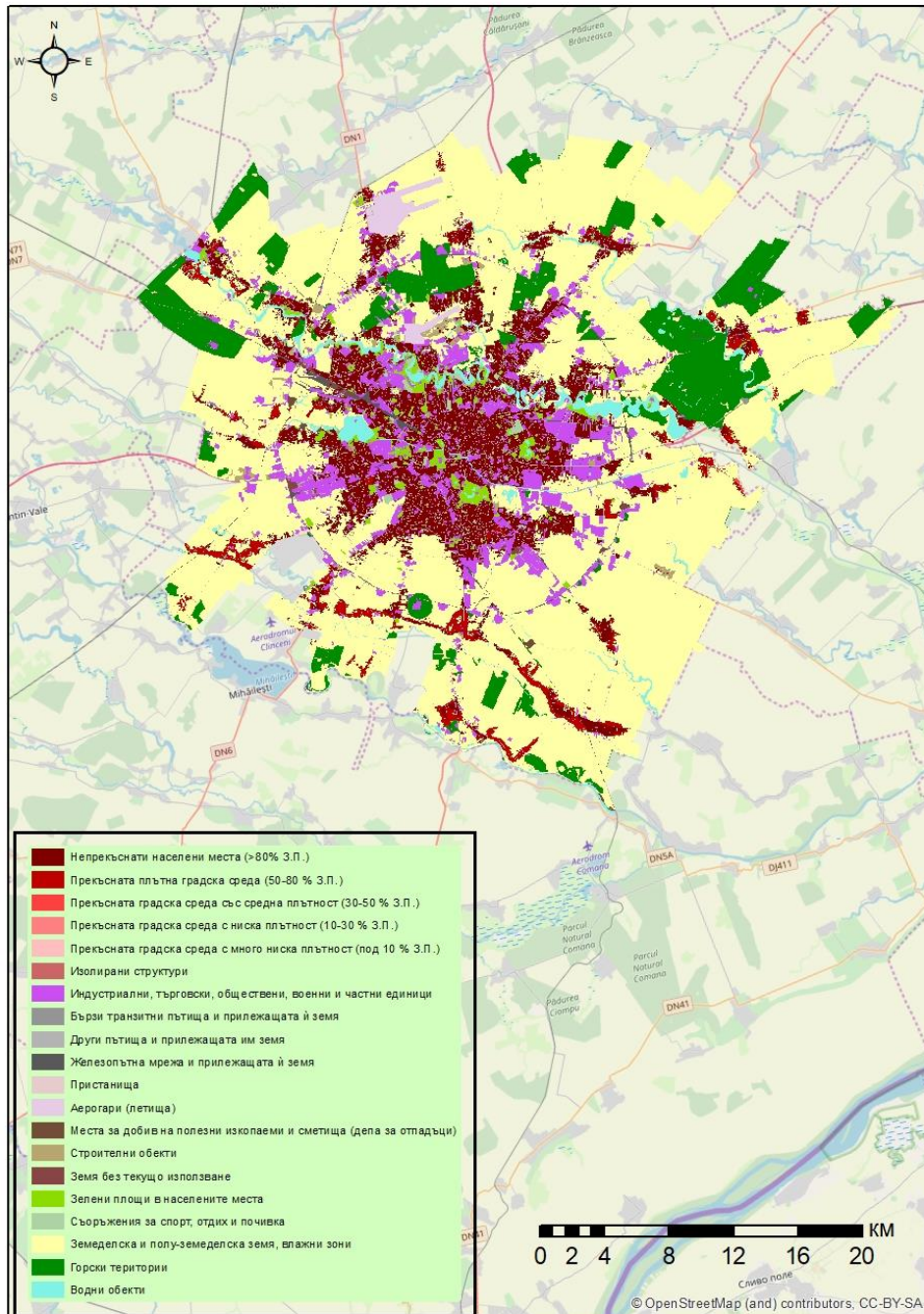
- Горски територии - 10,26%;
- Прекъснатата градска среда със средна плътност (30-50 % З.П.) - 0,03%, при средно 0,79%.

При сравнение на данните от Urban Atlas за 2012 г. с тези от 2006 г., се наблюдават няколко промени (фиг. 11):

- Общо класовете се увеличават от 18 (2006) на 24 (2012);
- Класът Agricultural, semi-natural areas, wetlands е разделен (Земеделски земи, земи пряко или косвено повлияни от човека и влажни зони) на 6 нови подкласа;
- Новите класове са: Pastures (Пасища); Arable land (annual crops) (обработваема земя); Herbaceous vegetation associations (тревисити съобщества); Wetlands (влажни зони); Open spaces with little or no vegetation (Открити пространства с малко или без растителност); Complex and mixed cultivation patterns (Смесени земеделски насаждения);
- Общата площ на 6-те нови класа е 597,79 км² (55,45 %), което е с 2,45% по-малко в сравнение с 2006 г.;
- Появява се нов клас покритие - Прекъснатата градска среда с много ниска плътност (под 10 % З.П.);
- Най-голяма промяна спрямо 2006 г. има в клас Индустриални, търговски, обществени, военни и частни единици с 8,63 км² (с 0,80 %);

Трансформация на градското пространство в постсоциалистическите градове на примера на София, Букурещ и Братислава: АВТОРЕФЕРАТ

- Разлика се наблюдава и в клас Прекъснатата градска среда с ниска плътност (10-30 % З.П.), който се увеличава с 2,74 км² или 0,25 %;
- Увеличение се наблюдава и при клас Територии с много висок дял запечатване на почвата (>80 % З.П.) с 1,45 км² или 0,13 %.

Фигура 11 Класове земно покритие във ФУА на Букурещ (по данни на Urban Atlas, 2012)

IV.4. Пространствени изменения във ФУА на Братислава

ФУА на Братислава обхваща територия от 2 051,52 км². Териториално обхваща 5-те зони на Братислава, общините Сенец, Пежинок и Малацки. В така дефинираните граници, за 2006 г. ФУА на Братислава обхваща 20 класа земно покритие или най-много от трите града - обект на изследването. В Братислава съществува речно пристанище, каквото Букурещ и София не притежават, както и клас 1.1.2.4 (прекъсната градска среда с много ниска плътност (под 10 % З.П.)), което не присъства във ФУА на Букурещ.

Краткият анализ на резултатите от Urban Atlas за 2006 г. показва, че във ФУА на Братислава доминират следните класове земно покритие:

- Земеделски земи, земи пряко или косвено повлияни от човека и влажни зони (45,93%);
- Горски територии (39,27 %);
- Индустриални, търговски, обществени, военни и частни единици (3,47 %);
- Водни обекти (1,95 %);
- Други пътища и прилежащата им земя (1,41 %).

С най-нисък дял са следните 5 класа:

- Прекъсната градска среда с много ниска плътност (под 10% З.П.) 0,06%;
- Пристанища - 0,06 %;
- Изолирани структури - 0,10 %;
- Строителни обекти - 0,13 %;
- Земя без текущо използване - 0,16 % (табл. 23).

В сравнителен план с останалите две ФУА в Братислава се наблюдава по-голям относителен дял на класовете:

- Прекъсната плътна градска среда (50-80 % З.П.) - 3,13 %, при средно за трите ФУА 2,48 %
- Съоръжения за спорт, отдих и почивка - 0,61 %, при средно за трите града 0,39 %;

- Бързи транзитни пътища и прилежащата ѝ земя - 0,28 %, при средно за ФУА София и ФУА Букурещ - 0,13 %.

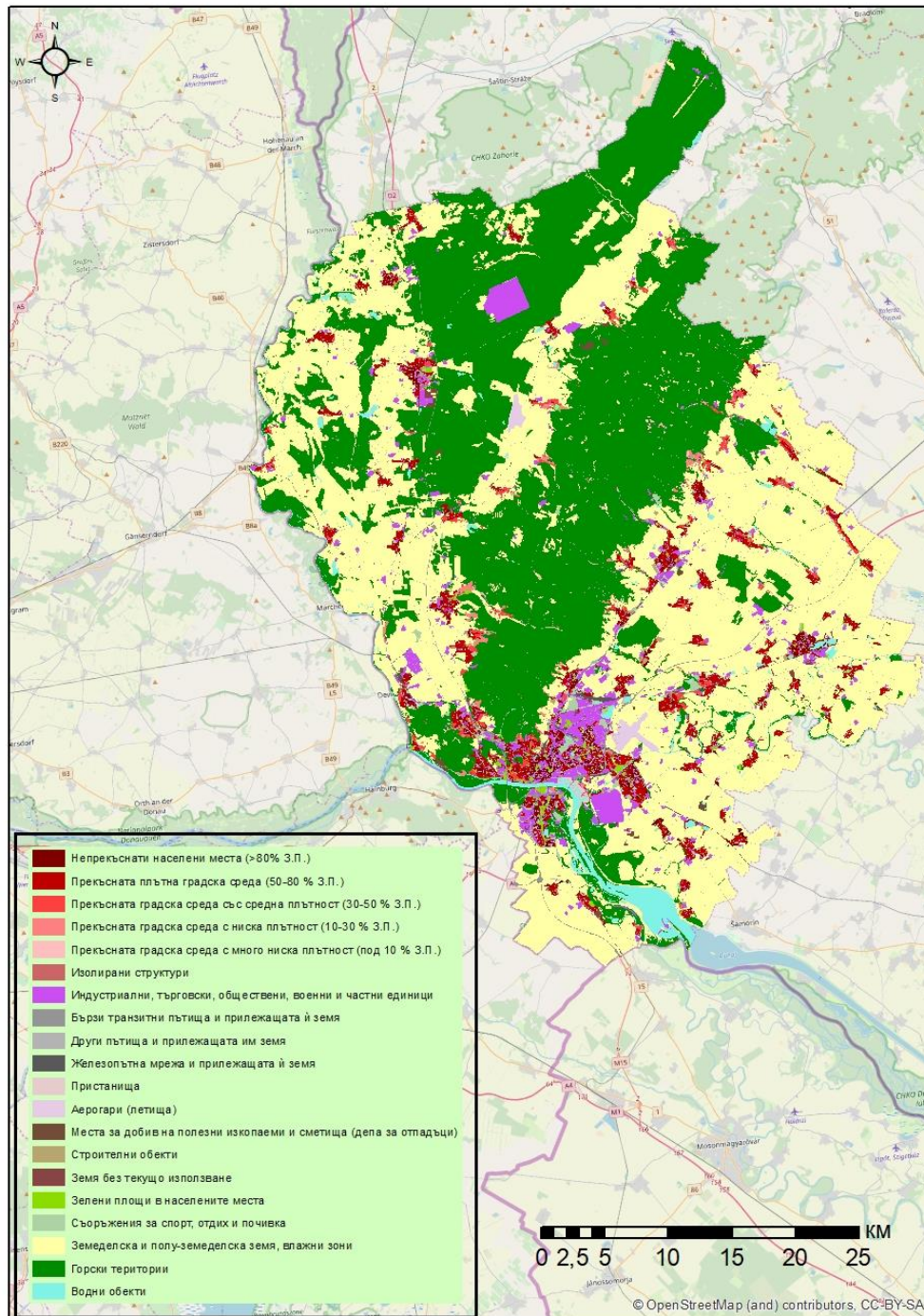
От друга страна, ФУА Братислава има най-малък дял в класовете:

- Земеделски земи, земи пряко или косвено повлияни от човека и влажни зони (45,93%), при средно за трите ФУА 50,55 %;
- Места за добив на полезни изкопаеми и сметища (депа за отпадъци) 0,20%, при средно за трите - 0,33 %;
- Изолирани структури 0,10 %, при средно за трите ФУА 0,14 %.

При сравнение на данните от Urban Atlas за 2012 г. с тези от 2006 г., се наблюдават няколко промени:

- Общо класовете се увеличават от 20 през 2006 г. на 26 през 2012 г. (фиг. 12);
- Класът Agricultural, semi-natural areas, wetlands е разделен (Земеделски земи, земи пряко или косвено повлияни от човека и влажни зони) на 7 нови подкласа;
- Новите класове са: Pastures (Пасища); Arable land (annual crops) (обработваема земя); Permanent crops (трайни насаждения), Herbaceous vegetation associations (тревисити съобщества); Wetlands (влажни зони); Open spaces with little or no vegetation (Открити пространства с малко или без растителност); Complex and mixed cultivation patterns (Смесени земеделски насаждения);
- Общата площ на 7-те нови класа е 929,26 км² (45,30 %), което е с 0,64% по-малко в сравнение с 2006 г.;
- Най-голяма промяна спрямо 2006 г., има в класа Строителни обекти с 3,52 км² или 0,17 %;
- Разлика се наблюдава и в клас Индустриални, търговски, обществени, военни и частни единици, който се увеличава с 2,72 км² или 0,25 %;

Фигура 12 Класове земно покритие във ФУА на Братислава (по данни на Urban Atlas, 2012)

ИЗВОДИ ОТ ГЛАВА ЧЕТВЪРТА:

На база на гореизложения анализ в тази глава, можем да направим следните по-важни изводи за измененията в градското пространство на трите града след 2000 г., за начина на използване на територията и за класовете земно покритие:

- Класовете земно покритие във ФУА на трите града за 2006 г. имат съществени различия (табл. 30);
- При София (42,1%) и Братислава (39,2%) доминират горски територии;
- С най-голям дял при Букурещ е клас земеделски земи (40,70%), земи пряко или косвено повлияни от човека и влажни зони;
- Голяма е разликата в клас Територии с много висок дял запечатване на почвата (>80% З.П.) между Букурещ (12,21%) от една страна, и София и Братислава от друга (под 1 %). Това означава много по-плътно и гъсто застрояване в румънската столица и нейния АА;
- Практически във ФУА Букурещ отсъстват селища с много ниска плътност на застрояване под 10% З.П.;
- В класовете земно покритие с инфраструктури наблюдаваме най-големи площи при Букурещ по отношение на жп мрежата и летищата, а при Братислава по отношение на автомобилните пътища и магистрали и пристанищната инфраструктура;
- Индустриалните, търговските, обществените, военните и частни единици преобладават във ФУА на Букурещ;
- При анализ на данните за 2012 г. можем да направим още по-детайлна оценка на структурата на градските пространства във ФУА;
- Зелените площи са доминиращи във ФУА на Букурещ, докато при София и Братислава те са с по-малък относителен дял;
- Съоръженията за спорт, отдих и почивка са с най-голям дял от градските пространства на Братислава и с много нисък дял при София;
- През разглеждания период във ФУА на София класовете земно покритие се увеличават от 19 (2006) на 24 (2012), ФУА на Букурещ от 18 на 24, а при ФУА Братислава от 20 на 26.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Направеното в дисертационния труд изследване обхваща един значителен период от развитието на три от най-интересните източноевропейски столици, между които се открояват както много общи черти, така и немалко различия. Акцентът на дисертацията, съобразно нейното заглавие и заявените в увода цел и задачи, попада в периода след 1989 г., когато и при трите града настъпват съществени пространствени, градоустройствени, архитектурни и функционални промени, в резултат от смяната на политико-икономическата система, което е отразено от нас в трета и четвърта глави. Базирайки се на факта, че разполагахме с най-много материали, конкретни данни и градоустройствени планове за София, тя се превърна в опорния град на нашето изследване.

В годините до 1989 г. изследването ни е насочено основно в посока към анализ и описание на пространственото и инфраструктурно развитие на трите града, разкривайки по този начин общата картина на тяхното състояние, на базата на което да можем да открием детайлно съществените трансформации, настъпили в постсоциалистическия период.

София, Букурещ и Братислава имат различно историческо минало, което дава много сериозно отражение върху тяхното градско развитие, но също така и върху поведението и начина на мислене на жителите им. Докато Братислава през XIX в. е част от Австро-Унгарската империя, която е един от носителите на индустриализацията и модернизацията в световен мащаб, Букурещ търпи силното влияние на Османската империя в този период, заемайки гранично положение спрямо нея, а в същото време София изцяло е подвластна на градското развитие и култура, характерни за разпадащата се феодална империя.

За нуждите на изследването периодизацията ни беше генерализирана, като отделните етапи, през които преминават трите града до 1989 г., са събрани в една глава с няколко подчасти, в които правим паралелен анализ на тяхното развитие още от античността.

И докато историческото наследство на трите града от епохата на Османската и Австро-Унгарската империи е съвсем различно, то ние откриваме много сходни черти между тях в годините от края на XIX в. до Втората световна война. В този подпериод София и Букурещ се индустриализират и модернизират с ускорени темпове, най-вече в архитектурен и инфраструктурен план, и бързо навакват своето изоставане от централноевропейските градове, и в частност от Братислава. Бурните политически събития през първата половина на XX в., довели до две световни войни и потопили Европа в разруха, дават своя сериозен отпечатък и върху Букурещ, Братислава и София. Много важен през тези години е стремежът на градските управи в Букурещ и София да превърнат двата града в модерни и представителни за своите държави европейски столици. Това от своя страна налага да бъдат поканени да работят видни архитекти от Дунавската школа, което неминуемо е предпоставка за сходства в архитектурния облик на двата града. Отчетлива е също така пространствената експанзия на София и Букурещ, за разлика от умереното в това отношение развитие на Братислава.

След 1945 г. в цяла Европа настъпват коренни преобразувания, а конкретно в Източна Европа се наблюдава тотална смяна на политическата и икономическа системи. Социалистическият период на развитие, както всеки един процес, има своите отрицателни и позитивни аспекти, които пряко рефлектират върху развитието на трите столици. Сред най-съществените отрицателни характеристики може да се открие изграждането на жилищни квартали – спални за увеличаващата се работническа класа чрез еднотипно, нестабилно, панелно строителство. Също така в централните части на градовете се налага неестетичният стил Сталински ампир, който рязко контрастира с неокласическата архитектура от предходния период. Ускорената индустриализация води до изграждането на нелогични промишлени предприятия (спр. Кремиковци – София), които водят до силно нарушаване на екологичния и природен баланс. В същото време се наблюдава цялостно облагородяване на градския ландшафт, развитие на транспортната инфраструктура, развитие на образователната система и инфраструктура. Без съмнение, процесите на урбанизация и централизация водят до значително

увеличение на населението в трите града. Това създава съществени проблеми, свързани с недостиг на жилища и пренатоварена инфраструктура, което налага рестриктивни мерки от страна на Държавния апарат за ограничаване на имиграцията чрез т.нар. „софийско жителство“ в София. В Румъния, респ. Букурещ след 1966 г. са криминализирани абортите, което води до т.нар. бейби бум и бърз прираст на населението. Много характерно за т.нар. квартали – спални („Младост“, „Люлин“ – София, „Петржалка“ – Братислава, „Титан“, „Берчени“ – Букурещ) е умишлено търсеното механично смесване на население с различно образователно ниво, социален статус и професионална квалификация, като част от идеята за пълно изравняване и уеднаквяване между хората от социалистическата управленска система и идеология.

Големите политико-икономически промени в Източна Европа през 1989 г. водят до много сериозни трансформации в градското пространство, функционалното развитие, архитектурния облик, културната и жизнена среда, икономическия профил и инфраструктурата на София, Букурещ и Братислава.

В постсоциалистическия период на развитие се открояват множество прилики и разлики между тях. В разширяването на ареалите в трите града има обща тенденция – увеличават се ареалите с търговски и обществени сгради. Построяват се големи хипермаркети и молове, които концентрират множество различни търговски обекти на едно място. С ускорени темпове се увеличава строителството на жилищни, инфраструктурни и обществени обекти. В същото време намаляват ареалите с промишлени, военни и земеделски класове земно покритие. Докато столични градове до 90-те години се намират в условията на силна централизация, което ограничава разрастването им, то след 1990 г. ареалите им се увеличават стихийно и почти без ограничения. Различният темп на нарастване на ФУА е предпоставен от различната динамика в демографските процеси. В периода 1990-2015 г. две от ФУА намаляват: Букурещ (-0,09 %) и Братислава (-0,03 %), а София се увеличава (+0,05%). В противоположност в периода 2015-2035 г. се очаква с най-голям темп на прираст да бъде ФУА Братислава (+0,09 %). София също ще бележи слаб прираст (+0,01 %), докато негативните процеси във ФУА Букурещ ще продължат (-0,05 %). Разширяването на териториалния обхват в София ще

продължи в западна и източна посока, Братислава ще расте пространствено в посока североизток и югоизток, а Букурещ във всички посоки.

В периода след 1990 г. в София много отчетливо се формират търговска и бизнес зони по околоръстния път, бул. „България“, бул. „Цариградско шосе“, бул. „Ботевградско шосе“, Бизнес парка в „Младост“. В бъдеще се очаква високо строителство в териториите около 7-ми и 11-км и бул. „Цариградско шосе“, площта на север от Централна гара София около ул. „История Славянобългарска“, бившия завод „Балканкар“ до бул. „Никола Мушанов“. Очаква се застрояване и по западната дъга на околоръстното шосе между жк „Люлин“ и кв. „Филиповци“, особено ако бъде удължена линията на метрото, както се предвижда. Пазарният принцип ще продължи да доминира, и в зависимост от желанието на бизнеса, ще продължи уплътняването на териториите в кварталите „Сити жарден“, „Градина“, районът около Бизнес парка в „Младост“ в протежение на околоръстния път към Самоковско шосе и ул. „Лозен“. Макар и почти без зелени площи и паркове, районите „Студентски“, „Малинова долина“ и „Манастирски ливади“ ще продължат застрояването си в следствие на добрите маркетингови стратегии на инвеститорите. Липсата на транспортна и социална инфраструктура очевидно не пречи на избора за закупуване на нови жилища в София. Празните пространства в големите панелни комплекси – „Люлин“, „Дружба“ и „Младост“ ще продължават да се уплътняват, но с по-бавни темпове. В малко по-далечно бъдеще се очаква допълнително застрояване на кв. „Овча купел“, жк „Левски-Г“ и жк „Левски-В“ заради удължаването на трети метродиаметър в тези райони. За съжаление, не се предвижда разрастване на София към много по-просторната част на котловината на север и благоприятния от природно-климатична гледна точка южен склон на Стара планина в следващото десетилетие. Това би могло да се случи само ако бъдат разработени незабавни и целенасочени политики в посока инвестиции в областта на транспортната инфраструктурата. Разрастването в Букурещ ще продължи основно по направлението Pipera-Volutari на североизток, а в Братислава - по протежението на река Дунав.

В заключение можем да кажем, че развитието на София, Букурещ и Братислава, за разглеждания в дисертацията период, отразява напълно бурните и тежки политико-исторически събития, през които преминава Европа. Всички те дават своя отпечатък както върху пространственото развитие на разглежданите столици, така и върху архитектурния облик, демографските тенденции, градската културна и жизнената среда в тях. Въпреки че трите града имат различно историческо наследство и географско разположение (по протежението на голяма река, в подножието на планина и в плодородна низина), политическите събития от XX в. и глобализацията в началото на XXI в. оформят много сходни черти в тяхното развитие и архитектурен облик.

Със сигурност София, Букурещ и Братислава притежават значителен, все още ненапълно усвоен потенциал, който в комбинация с приложението на модерните технологии, интелигентни управленски решения и значителни инвестиции, може да ги превърне в красивото ново лице на Европа.

СПРАВКА ЗА ПРИНОСИТЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Извършен е подробен пространствено-времеви анализ на развитието, териториалната експанзия, функционалните промени, демографските тенденции и архитектурни пластове в София, Букурещ и Братислава от края на XIX в. до началото на XXI в., като са отчетени всички политически, социално-икономически и географски фактори, които оформят динамиката на тяхното състояние през този дълъг исторически период.
2. Приложен е интегриран подход за детайлен анализ на трансформациите, настъпили в градското пространство на София, Букурещ и Братислава в постсоциалистическия период, който отчита сложната конфигурация от обективни и субективни фактори, политически решения, икономически интереси и градоустройствени модели, оформили тяхното съвременно състояние.

3. Изведени са площите на класовете земно покритие във функционално урбанизираните ареали (ФУА) на София, Букурещ и Братислава за периода 2006 и 2012 г., и е установена тяхната динамика, като успоредно с това са картографирани и представени отделните класове земно покритие във ФУА в трите града за 2012 г.

4. Създаден е и е реализиран алгоритъм за анализ на функционални урбанизирани ареали чрез приложението Modelbuilder в ГИС, който може да бъде използван в бъдещи разработки и за други градове и градски агломерации. Чрез алгоритъма се постига по-ефективна обработка на пространствени данни за ФУА и последващата им обработка в Microsoft Excel, което може да послужи при вземане на информирани управленски решения на различни йерархични нива.

ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД:

1. **Цветков, К.**, *„Развитие на устойчив транспорт и транспортна система в София“*, доклад от втората научна и бизнес конференция „Устойчиво регионално развитие в България“, София, **ноември 2016**.
2. **Цветков, К.**, *„Застаряването на населението като заплаха за социалната система и сигурност в България“*. Конгрес по Медицинска география, **София, 2015**.
3. **Цветков, К.**, *„Геоурбанистични социално-икономически и културни промени в Букурещ в социалистическия период на развитие“*. Международна научна конференция "География, регионално развитие и туризъм" Шуменския университет „Епископ Константин Преславски“, **ноември, 2018 (под печат)**.
4. **Цветков, К.**, *Пространствени и функционални промени в Братислава в периода 2006-2012 г.*, под печат. Годишник на СУ, кн. 2, География, **2019 (под печат)**.
5. **Цветков, К., Ж. Рафаилова, Е. Христов.** *Приватизация на публични пространства в София, един от важните проблеми пред развитието на града, 100 години БГД*, ноември 2018 (**под печат**).